

INHOUDSOPGAVE

Het een of het ander LAURA MUNTJEWERF	2	De vrouwvriendelijkheid van het geertisme JAN VAN DER WERFF	19
Duitsers en Russen ANTON VAN HOOFF	4	Tien ergernissen van een vrijdenker FRANS BIJLSMA	21
Schelden doet soms wel pijn MARCEL KLEIN	5	Intensieve veehouderij is georganiseerde misdaad FLORIS VAN DEN BERG	24
Geen bijbelse geboden maar richtlijnen van het evolutionaire humanisme THOMAS SPICKMANN	6	Acht voorwaarden voor succesvolle volksopstand LEON WECKE	25
Vrij van gedachte, vrij van wil? PAUL HOPSTER	9	Status Vrijdenkerscanon REDACTIE VRIJDENKERSCANON	26
Vrijdenken: seculier humanisme JAN BONTJE	12	De afschuwelijke ontdekking van het milieu. <i>Een recensie</i> FLORIS VAN DEN BERG	27
Apoptose of natuurlijke zelfdoding FONS TEL	12	Vrijdenken in het Limburg van Christus. <i>Een recensie</i> JAN BONTJE	29
Aankondiging Algemene Leden Vergadering	15	Atheïsme: kinderlijk eenvoudig. <i>Een recensie</i> FLORIS VAN DEN BERG	30
Lof der Zotheid 1511-2011 LEO MOLENAAR	16	Schrijf mee aan een nieuwe flaptekst ANTON VAN HOOFF	31
		Toch iets goddelijks? HANS KOEKOEK	32

Het een of het ander

God en het klimaatprobleem

LAURA MUNTJEWERF 1988, Beverwijk, student milieu-maatschappijwetenschappen UU

Inleiding

Het bestaan van 'god' is nooit wetenschappelijk bewezen, klimaatverandering wel.

Waarom zijn dan zoveel mensen bereid hun leven te wijden aan 'god', en zo weinig mensen aan het beperken van klimaatverandering? Milieuproblemen zijn ontstaan na de Industriële Revolutie. De techniek zorgde voor efficiëntere energieopwekking en productieprocessen waardoor de welvaart steeg. Door grotere welvaart groeit de consumptie en ook de bevolking. CO₂ en andere broeikasgasemissies worden bij de opwekking van energie uitgestoten. Door deze emissies wordt het natuurlijk broeikas effect versterkt, wat leidt tot klimaatverandering. Klimaatverandering is dus in ieder geval *deels* door mensen veroorzaakt. Op de wereld leven bijna 7 miljard mensen, van wie ongeveer 2 miljard het christelijke geloof belijden. Hieronder vallen o.a. rooms-katholieken, protestanten, jehovagetuigen en anglicanen. Zij baseren hun geloof op het evangelie van Jezus zoals het in de bijbel beschreven staat. God, de schepper van hemel en aarde, heeft zijn eniggeboren zoon Jezus naar de aarde gestuurd om de mensheid van zonde te verlossen. Toen Jezus aan het kruis stierf nam hij de zonden van de hele mensheid op zich. Aangezien ieder mens van nature zondig is, moet het individu zijn leven leiden naar het evangelie om met 'god' in het reine te komen. Alleen dan kun je in de hemel komen, anders ga je naar de hel.

Het christendom is veruit de grootste religie op de aarde (de islam staat met 1.3 miljard op de tweede plaats.) Daarnaast wordt dit geloof vooral belijd in welvarende landen, zoals de VS en de landen van de EU. Welvarende landen hebben per definitie een grote ecologische voetafdruk, die de impact van de mens op het milieu weergeeft. Uit bovenstaande feiten volgt niet noodzakelijk de conclusie dat het christendom een grote ecologische voetafdruk veroorzaakt. Er is echter wel ruimte om het christendom nader in ogenschouw te nemen in relatie tot het klimaatprobleem. Daarom zou ik

willen stellen dat er een lijn is van het feit dat veel mensen ondanks hun kennis ervan niet naar het klimaatprobleem handelen, naar het feit dat veel van die mensen in 'god' geloven.

Evolutie van de mens

Mensen zijn evolutionair zo ontwikkeld dat ze causale verbanden zien en daarmee ook intenties of bedoelingen achter een gebeurtenis zoeken. Evolutionair gezien is het voorkómen van eventuele schade belangrijker dan causaal juist redeneren, omdat een beslissing soms snel moet worden genomen. We kunnen al een conclusie trekken na één voorval. Dit redeneren is in principe feilbaar omdat het een vorm van inductie is. Je kunt nooit zeker weten of de volgende keer de oorzaak hetzelfde gevolg heeft, net zoals de kip van Russell dat niet kon. Wat we bij gebrek aan kennis concluderen is, dat de makkelijkst beschikbare veronderstelling de waarschijnlijkste oorzaak van een gebeurtenis is. Door de grote feilbaarheid van ons natuurlijk causaal redeneren, trekken we vaak verkeerde conclusies.

Naast de neiging tot causaal redeneren en de feilbaarheid hiervan, is de manier waarop de hersenen informatie opslaan van belang. Het menselijk geheugen slaat gebeurtenissen gecategoriseerd op. Wanneer een feit niet volledig in een categorie valt, en dus opvallend is, onthouden we dit extra goed. Engelen bijvoorbeeld hebben alle kenmerken van een mens, maar ze kunnen ook vliegen. Verhalen over engelen onthouden we beter dan verhalen over andere willekeurige mensen. Ook dit is evolutionair ontwikkeld. Het was voordelig om opvallende dingen te kunnen onthouden in tijden dat we moesten zoeken naar voedsel.

Het geloof in god

De twee bovenstaande feiten maken duidelijk waarom mensen in bovennatuurlijke dingen geloven. Het verklaart niet waarom 2 miljard mensen in precies hetzelfde geloven; een christelijke god. Als zoveel mensen in god geloven, zou je kunnen vermoeden dat er een kern van waarheid in die religie zit. Dit is een

voorbeeld van een makkelijk beschikbare veronderstelling die je nu voor waarschijnlijk houdt om het christelijke geloof te verklaren. Boyer zegt dus dat mensen neigen zich opvallende dingen beter te herinneren. Daarnaast is de mens een sociaal wezen en is er een grote hoeveelheid aan legendes, volksverhalen en sagen. Het is dus logisch dat zoveel mensen in hetzelfde geloven door de eerst mondelinge en later schriftelijke overlevering van opvallende gebeurtenissen die voor gevolgen worden gehouden van bovennatuurlijke oorzaken.

Klimaatverandering

Zoals eerder beschreven zit het in de natuur van de mens om causaal te redeneren, ook wanneer

iets pas één keer is voorgevallen. In de wetenschap is een causaal verband echter alleen mogelijk in de wiskunde en in de logica. Gevolg is dat wetenschappelijke theorieën inductief of abductief (abductief = het zoeken van een zo goed mogelijke verklaring voor een aantal feiten) zijn en dat de waarschijnlijkheid ervan kan worden gemeten aan de hand van statistische significantie. Een anekdote geldt niet als bewijsmateriaal. Dit maakt wetenschap een 'tegennatuurlijke' bezigheid voor mensen. Het is wetenschappelijk bewezen dat de mens een aandeel heeft in klimaatverandering. Door uitstoot van broeikasgassen wordt het broeikas effect versterkt. Deze emissies vinden vooral plaats in de transportsector en de energiesector. Bij de productie en het transport en de distributie van goederen is energie nodig, maar de negatieve externe effecten hiervan worden niet in de consumentenprijs doorberekend. Het is moeilijk om een prijskaartje te hangen aan de vermindering van milieukwaliteit. Het is wel zeker dat door de werking van de vrije markt, de consumptie zal verminderen als de milieukosten in de kostprijs worden doorberekend. De prijs van goederen gaan dan omhoog terwijl het besteedbaar

inkomen gelijk blijft, waardoor er minder te consumeren valt en dus minder wordt vervuild. Maar er is niemand die betaalt voor de negatieve externe effecten met gevolg dat niemand zich persoonlijk verantwoordelijk voelt voor de milieuvervuiling.

Klimaatverandering vs. het christendom

De bijbel heeft een antropocentrisch uitgangspunt, de normen beperken zich tot de omgang met andere mensen. De gulden leefregel 'wat gij niet wilt dat u geschiedt, doe dat ook een ander niet' is in grote mate wederkerig. Mensen kunnen met andere woorden aan elkaar laten weten waarvoor ze toestemming geven, wat ze aanvaardbaar vinden of wat ze plezierig vinden. Jeremy Bentham (1748-1832) stelde dat je rekening moet houden met alle levende wezens die kunnen lijden. Dierethiek verschaft dus een ook morele status aan wezens die niet wederkerig kunnen handelen en dus in ons sociale systeem niet hun verantwoordelijkheid kunnen nemen. In *Deep ecology* wordt beargumenteerd dat de mens een onderdeel is van het ecosysteem, niet een bemiddelaar tussen de schepper en wat hij schiep, zoals in de bijbel wordt gesuggereerd. Hier is het beginpunt van de filosofische benadering niet de mens, maar het ecosysteem.

Men hoopte dat met de Industriële Revolutie de wereld welvarender en dus humaner zou worden. De technologie heeft dit verwezenlijkt, maar is hiermee zelf een bedreiging voor mens en milieu geworden door de veroorzaakte klimaatverandering en vervuiling. Het *polluter pays principle* stelt dat degene die de vervuiling veroorzaakt heeft, ervoor verantwoordelijk is. Dit principe legt de verantwoordelijkheid dus bij de welvarende landen, die de meeste broeikasgassen hebben uitgestoten. Het christelijke dogma stelt dat god de schepper is van de hemel en de aarde. Langs die lijn is het te beredeneren dat god dan ook verantwoordelijk moet zijn voor de hemel en de aarde. Het zou niet respectvol zijn te bemiddelen in zaken waarin een individu slechts een marginaal verschil kan maken omdat dit de macht van god in twijfel trekt.

Autonomie

Het handelen naar een religie is een heteronome manier van keuzes maken. Clifford stelt dat het met opzet onderdrukken van twijfels over een overtuiging onethisch is, omdat wetenschap

onze beste bron van kennis is. Hoewel er sterke aanwijzingen zijn dat god niet bestaat, is het niet bewezen. Het verschil tussen handelen naar klimaatverandering en handelen volgens god is het te behalen voordeel. Immers, als je je leven wijdt aan god heb je een goed vooruitzicht na je dood, namelijk de hemel. Als je je leven wijdt aan het oplossen van het klimaatprobleem, is de kans groot dat je moeite voor niets is en dat de hedendaagse prognoses gewoon doorzetten. Geloven in god, of het klimaatprobleem afdoen als een hype, getuigt van gebrek aan logica of informatie. Mensen die niet handelen naar het klimaatprobleem ondanks hun kennis ervan, kunnen dit ethisch verantwoorden door de hele wetenschappelijke methode niet te onderkennen. Het is echter niet logisch om selectief gebruik te maken van de wetenschap, bijvoorbeeld het klimaatprobleem af te doen als een hype terwijl je net een grieprik hebt gehad.

Conclusie

Mensen zijn van nature geneigd tot het geloven in opvallende zaken. In combinatie met de mondelinge overlevering verklaart dit de grote aanhang van het christendom. Het voordeel om te geloven in de religie is groot: als god bestaat kom je in de hemel en als hij niet bestaat verlies je niets. De kans dat handelen naar het klimaatprobleem iets uitmaakt voor de toekomst

van jezelf, de mensheid of de aarde is op microniveau klein. Daarnaast kun je ook niet rekenen op een bovennatuurlijke gerechtigheid die jou belooft voor je inzet.

Niet nadenken over je morele handelen en selectief gebruik maken van wetenschap is niet ethisch te verantwoorden. Concluderend wil ik stellen dat het geloof in een god en het accepteren van wetenschap, en dus het klimaatprobleem, elkaar logisch uitsluit. Ik denk dat het nuttig is om mensen bewust te maken van het klimaatprobleem, samen bereik je meer dan alleen. Meer nog denk ik dat het nuttig is om mensen bewust te maken van de logica van wetenschappelijke methoden. Zo kunnen mensen zelf inzien dat het christendom onzinnig is en gaan nadenken over persoonlijke normen en waarden.

Literatuurlijst

- DeGrazia, D. (2002). *Animal rights*. Oxford, New York
Garvey, J. (2008). *The ethics of climate change*. Continuum, London.
Okasha, S. (2002). *Philosophy of science*. Oxford, New York
Regt, H. de & Dooremalen, H. (2008). *Wat een onzin*. Boom, Amsterdam
Tyler Miller, G. & Spoolman, S.E., (2009). *Living in the environment*. Cengage Learning, Belmont
Vlach, M.J., (s.a.). *Classical World Religions List*.
Gevonden op 25-01-11 op
<http://www.theologicalstudies.org/classicalreligionlist.html>

Duitsers en Russen

ANTON VAN HOOFT (1943) is klassiek historicus te Nijmegen en sinds 2009 voorzitter van de Vrijdenkersvereniging "De Vrije Gedachte" - www.devrijgedachte.nl

Het laatste weekeinde van februari bracht ik door bij Freidenker in Keulen. Met het bezoek verwezenlijkte ik een van de voornemens als voorzitter heb gemaakt, te weten het hernieuwen van contacten met geestverwanten in het oosten. Voor de Keulse vrijgeesten heb ik een beeldverhaal gegeven over 'Selbsttötung in der Antike und Gegenwart'. Stevige discussies waren het gevolg. Misschien schrijf ik daar nog eens over. Ik logeerde bij de voorzitter Hans-Peter Keul en diens ouders. Zijn vader had bij de Wehrmacht gediend in Utrecht ('mooie tijd'), in Frankrijk en in het oosten. Daar was hij door de Russen krijgsgevangen gemaakt en vervolgens vele

jaren te werk gesteld in de kolenmijnen van het Donetsbekken. Daar werd hij het slachtoffer van een mijnongeluk. Van de wisse dood werd hij gered door ... een Russin. Ook zij was een gevangene. Ze was tijdens de bezetting in Duitsland te werk gesteld geweest. Bij haar terugkeer belandde zij zoals vele Russen prompt in de kampen van Stalin. Door toedoen van deze vrouw was Hans-Peters vader voor het moment wel gered, maar in het ziekenhuis hing zijn leven aan een zijden draad, zoveel bloed had hij verloren. Opnieuw werd hij gered en wel door Russisch bloed. Drie verpleegsters stonden hun bloed voor transfusie af. Hans-Peters moeder veronderstelt dat haar man toen nog zo jong was

dat hij appelleerde aan hun moederinstinct. In elk geval zagen ze hem als individu en niet als deel van het gehate Herrenvolk.

Deze moedevende belevenis riep bij mij een andere geschiedenis in de herinnering, verteld door Eva Ebner, die op 84-jarige leeftijd in 2006 stierf. In haar voorlaatste levensjaar vertelde zij voor de Westduitse televisie haar ervaringen bij het 'Kriegsende'. Ze was 1922 geboren in Danzig, nu het Poolse Gdansk. Haar joodse moeder stierf toen zij nog maar vier jaar was. Haar vader en haar stiefmoeder vernederden haar voortdurend. Ze scholden haar uit voor 'Judendreck'. Als zestienjarige ontvluchtte ze het 'ouderlijke' huis. Als zwerfkat overleefde ze de jodenvervolging. De laatste oorlogsmaanden zat ze ondergedoken in een barak in het havengebied van Dantzig. En toen kwamen tot haar opluchting de Russen.

Ze maakte zich overigens geen illusies. Ze wist dat de Russen 'auf die Frauen losgingen'. Dat ze zelf gepakt kon worden, kwam niet bij haar op. Maar op een avond drongen twee dronken Russen de ruimte binnen waar ze met een groep vrouwen een toevlucht had gezocht. De vrouwen zeiden: 'Die moeten jullie nemen. Ze is de jongste hier en ze heeft geen kinderen of familie.'

Betrekkelijk gedwee ging Eva mee. Ze dacht bij zichzelf dat ze op deze manier zo'n beetje de anderen hielp. Maar toen de Russen haar brutaal aanpakten, weerde ze zich en gilte, waarop ze haar met een pistool sloegen en een mes op de keel zetten.

Uren lang vergreep de een na de ander zich aan haar, onder beestachtige mishandelingen.

Ze lag daar maar en dacht: "Tja, Eva, dat is dus het einde en heel jouw hoop dat de Russen jou van de nazi's bevrijden en dat je leven eindelijk kan beginnen, al die hoop is voor de kat"

Ten slotte nam een officier haar mee naar een andere kamer voor een speciale beurt. Maar deze militair bleek gevoelig voor haar smeekbede: 'Bitte, nicht mehr.' Hij liet haar gaan. Meer dood dan levend sleepte ze zich naar de kelder waar de groep vrouwen bivakkeerde. Daar kwam ze op een hoop beddengoed in een hoek na dagen een beetje bij – ze herinnerde zich na al die jaren met schaamte dat ze in dat geïmproviseerde bed had geplast.

Opeens ging de deur van de kelder open. Een Russische officier verscheen. Hij liet acht soldaten binnenkomen, die hij op een rij voor de vrouw zette: wie waren het geweest? De vrouw liet haar ogen van de een naar de ander gaan. Die ene dikke had haar bijzonder schofterig behandeld. Ze zag doodsangst in zijn ogen en van de anderen die erbij geweest waren. Ze begreep dat ze maar hoefde te kikken om haar beulen de kogel te bezorgen. Een mensenleven telt voor Russen immers niet.

In de luttele minuten die ze had om te beslissen, ging het door haar heen dat deze schurken ook familieleden hadden. Wie weet wat die hadden moeten uitstaan toen de Duitsers in 1941 hun land moordend en plunderend binnenvielen? Opeens leek het zo zinloos wraak te nemen op die ellendelingen. 'Het waren anderen,' zei ze ten slotte tegen de officier. Die haalde zijn schouders op en liet de mannen afmarcheren. Zestig jaar na dato glimlachte de oude vrouw met betraande ogen: 'Ik heb in ieder geval in mijn leven een paar mensenlevens gered.'

Schelden doet soms wel pijn

MARCEL KLEIN (1972, Stadskanaal) is ondernemer; redacteur van De Vrije Gedachte

Daar heb je weer zo'n fatsoensrakker, hoor ik een aantal mensen letterlijk denken. Het valt wel mee zeg ik maar meteen ter geruststelling. In deze bizarre wereld vol religieus bijgeloof, sektarisme, pseudowetenschap, mediahypes, reclame, politieke indoctrinatie en politieke correctheid, is het voor de rechtgeaarde vrijdenker vrijwel onmogelijk om kwetsen en beledigen te vermijden. Het is een onontkoombaar neveneffect bij het uitspreken of

uitbeelden van een controversiële gedachte en vrijdenkers vrezen doorgaans de controverse niet. Bovendien is de ervaring van de beledigde uiterst subjectief. Wat voor de één humor is wordt door een ander als beledigend ervaren (een aantal lezers van De Vrijdenker voelde zich bijvoorbeeld beledigd door de anti-honden column van Anton van Hooff in de juli editie van 2010).

Ik koos de titel van mijn betoog vanwege een denkfout die zijn oorsprong schijnt te vinden in het primitieve maar hardnekkige bijgeloof dat lichaam en geest los van elkaar staan – alsof de geest een onkwetsbare entiteit is die los staat van het lichaam. Rudimentaire overblijfselen van dit bijgeloof lijken zelfs onder vrijdenkers nog aanwezig te zijn, gezien het onderscheid dat sommige prominente vrijdenkers schijnen te maken tussen fysiek geweld en verbaal of schriftelijk geweld. Er is echter geen enkele aanwijzing dat onze geest meer is dan de chemische en elektrische activiteit in onze hersenen; activiteit waarvan het verloop deels genetisch bepaald is en deels beïnvloed door leerprocessen, trauma's, opvoeding, et cetera (het afbreken en genereren van nieuwe neurale verbindingen; neuroplasticiteit). Zoals een vuistslag fysieke pijn kan veroorzaken, zo kunnen woorden of beelden ook pijn doen. Waarom een vuistslag altijd en bij iedereen pijn veroorzaakt en een bepaalde belediging niet bij iedereen ligt hem in het feit dat de configuratie van neurale verbindingen van persoon tot persoon verschilt. Het behoeft geen nadere uitleg dat een grap over concentratiekampen pijn kan doen bij iemand die een dergelijk kamp heeft overleefd, terwijl een bewonderaar van Adolf Hitler er wellicht om kan lachen. Geestelijke pijn is simpelweg een vorm van lichamelijke pijn. Wat zou ze anders kunnen zijn als we ervan uitgaan dat de psyche niet meer is dan een buitengewoon complexe synergie van synaptische schakelingen? Wetenschappelijk onderzoek heeft dan ook bevestigd wat het empathische

brein al aanvoelt en het gezonde verstand al weet. MRI scans onthullen dat psychisch lijden in de hersenen niet wezenlijk verschilt van fysieke pijn ¹⁾.

Uiteraard wil ik niet het belerende vingertje opheffen en onderricht geven in etiquette en fatsoen (ik zou niet durven!). Het is meer bedoeld ter kennisgeving. Wie zich ten volle realiseert dat geestelijke pijn en lichamelijke pijn niet wezenlijk verschillen voor degene die eronder lijdt, kan er namelijk voordeel mee doen door de vaardigheid in de kunst van het 'beledigen' door spot en ironie te verfijnen. Soms is grof 'geweld' uiteraard noodzakelijk, maar in andere gevallen (verreweg de meeste denk ik) is tact en subtiliteit belangrijk. Het hangt af van het doel, en van de personen waar men mee te maken heeft. In de handen van een meester kan spot en ironie koninkrijken omverwerpen en despoten van hun tronen stoten, of het kan mensen tot inkeer doen komen. Maar zoals de *chef de cuisine* een gerecht volkomen kan bederven door te weinig of teveel koriander of zout te gebruiken, zo worden veel potentieel goede grappen en argumenten verpest omdat het venijn en de minachting er vanaf druipen.

1. *This study suggests that social pain is analogous in its neurocognitive function to physical pain, alerting us when we have sustained injury to our social connections, allowing restorative measures to be taken. Understanding the underlying commonalities between physical and social pain unearths new perspectives on issues such as why physical and social pain are affected similarly by both social support and neurochemical interventions), and why it "hurts" to lose someone we love' (Does Rejection Hurt? An fMRI Study of social exclusion. Naomi I. Eisenberger, Matthew D. Lieberman, Kipling D. Williams)*

Geen bijbelse geboden maar richtlijnen van het evolutionaire humanisme

THOMAS SPICKMANN, 1973, Culemborg, Constructeur

Iedereen die christelijk opgevoed is heeft de bijbelse 10 geboden ooit van buiten geleerd, maar alleen de korte versie! Wat veel mensen niet weten is dat de uitgebreide tekst ervan iets bedreigends en angstig makend heeft. Bovendien is er

intolerantie tegenover andere 'goden' en discriminatie van vrouwen omdat blijkbaar alleen mannen aangesproken worden. Verder is er geen verbod op slavernij, maar worden er instructies gegeven hoe men met slaven dient om te gaan. De zondagsrust wordt met het

traditionele scheppingsverhaal onderbouwd terwijl wij tegenwoordig weten dat de aarde, de mensen en de dieren, op een heel andere wijze zijn ontstaan en dat het allemaal veel langer duurde.

Het wordt tijd om de bijbelse 10 geboden - die niet met de huidige wetenschap en de mensenrechten stroken - door de 10 richtlijnen van het evolutionaire humanisme te vervangen. Wat hieronder volgt is ontleend aan het 'Manifest de evolutionären Humanismus' (geschreven door Dr. Michael Schmidt-Salomon), blz. 54-59, en vertaald door T. Spickmann.

De tien geboden van de Bijbel (Exodus 20:1-26)

'Toen sprak God deze woorden: 'Ik ben de HEER, uw God, die u uit Egypte, uit de slavernij, heeft bevrijd.

- 1. Vereer naast mij geen andere goden.*
- 2. Maak geen godenbeelden, geen enkele afbeelding van iets dat in de hemel hier boven is of van iets beneden op de aarde of in het water onder de aarde. Kniel voor zulke beelden niet neer, vereer ze niet, want Ik, de HEER, uw God, duld geen andere goden naast Mij. Voor de schuld van de ouders laat Ik de kinderen boeten, en ook het derde geslacht en het vierde, wanneer ze Mij haten; maar als ze Mij liefhebben en doen wat Ik gebied, bewijs Ik hun Mijn liefde tot in het duizendste geslacht.*
- 3. Misbruik de naam van de HEER, uw God, niet, want wie Zijn naam misbruikt laat Hij niet vrijuit gaan.*
- 4. Houd de sabbat in ere, het is een heilige dag. Zes dagen lang kunt u werken en al uw arbeid verrichten, maar de zevende dag is een rustdag, die gewijd is aan de HEER, uw God; dan mag u niet werken. Dat geldt voor u, voor uw zonen en dochters, voor uw slaven en slavinnen, voor uw vee, en ook voor vreemdelingen die bij u in de stad wonen. Want in zes dagen heeft de HEER de hemel en de aarde gemaakt, en de zee met alles wat er in leeft, en op de zevende dag rustte Hij. Daarom heeft de HEER de sabbat gezegend en heilig verklaard.*
- 5. Toon eerbied voor uw vader en uw moeder. Dan wordt u gezegend met een lang leven in het land dat de HEER, uw God, u geven zal.*

- 6. Pleeg geen moord.*
- 7. Pleeg geen overspel.*
- 8. Steel niet.*
- 9. Leg over een ander geen valse getuigenis af.*
- 10. Zet uw zinnen niet op het huis van een ander, en evenmin op zijn vrouw, op zijn slaaf, zijn slavin, zijn rund of zijn ezel, of wat hem ook maar toebehoort.'*

(...)

Heel het volk was getuige van de donderslagen en lichtflitsen, het schallen van de ramshoorn en de rook die uit de berg kwam. Bij die aanblik deinsden ze achteruit, en ze bleven op grote afstand staan. Zij zeiden tegen Mozes: 'Spreekt u met ons, wij zullen naar u luisteren. Maar laat God niet met ons spreken, want dan sterven we.' Maar Mozes antwoordde: 'Wees niet bang. God is gekomen om u op de proef te stellen en u met gezag voor Hem te vervullen, zodat jullie niet meer zondigen. En terwijl het volk op een afstand bleef staan, ging Mozes naar de donkere wolk waarin God aanwezig was.'

Bovenstaande teksten (Exodus 20:1-26; 21:18-19) zijn ontleend aan de Nieuwe Bijbelvertaling (NBV) van het Nederlands

Bijbelgenootschap, Uitg. Jongbloed, Heerenveen, 2004. ISBN 90-6539-248-3

De tien richtlijnen van het evolutionaire humanisme

Deze tien richtlijnen, adviezen, zijn niet door 'god' bepaald en ook niet in steen gebeiteld. Geen donkere wolk zou ons bij het zoeken naar gepaste richtlijnen voor ons leven moeten afschrikken, want angst is zelden een goede raadgever. Aan iedereen wordt overgelaten om deze adviezen vrij van angst en rationeel te toetsen, ze aan te nemen, te modificeren, of geheel te verwerpen.

- 1. Onderwerp je aan vreemde noch aan inheemse 'goden' (die bij nadere beschouwing niet meer dan naïeve gedachteconstructies van primatenhersens zijn), maar dien het grote ideaal der ethiek om het leed in deze wereld te verminderen. Degenen die beweerden heel dicht bij hun 'god' te zijn waren meestal degenen die voor het wel en wee van de gewone mensen bijzonder ongevoelig waren. Doe niet mee aan deze tragedie. Wie over wetenschap, filosofie en kunst beschikt, heeft geen religie nodig.*
- 2. Gedraag je rechtvaardig tegenover je naaste en vreemden. Je kunt niet van alle mensen*

houden, maar moet respecteren dat ieder mens - ook de door je niet geliefde - het recht heeft om zijn individuele ideeën van 'het goede leven (en sterven) op aarde' te realiseren, voor zover hij daardoor niet de belangen van anderen schendt.

3. Heb geen angst voor leiders, maar heb de moed om je eigen verstand te gebruiken. Bedenk dat de kracht van een argument volstrekt onafhankelijk is van wie het gebruikt. Bepalend voor het waarheidsgehalte van een stelling is, of deze logisch niet tegenstrijdig is en met onze reële ervaringen in de wereld overeenkomt. Als tegenwoordig nog iemand met 'god aan zijn zijde' argumenteert, moet dat niet tot respect maar tot een glimlach leiden.

4. Je moet niet liegen, oplichten, stelen, doden - tenzij er beslist geen andere mogelijkheden zijn om de idealen van de humaniteit door te zetten. (*Wie tijdens de nazidictatuur niet loog, maar aan de Gestapo getrouw de schuilplek van Joodse families doorgaf, gedroeg zich uitermate onethisch - in tegenstelling tot degenen die Hitler d.m.v. aanslagen wilden verwijderen om miljoenen mensenlevens te redden.*) Ethisch handelen houdt

beslist niet het blind opvolgen van morele ge- of verboden in, maar in de desbetreffende situatie te overwegen welke positieve of negatieve consequenties een beslissing kan hebben.

5. Bevrijd jezelf van de ondeugd van het moraliseren. Er is in deze wereld niet 'het goede' of 'het kwade', er zijn alleen mensen met verschillende belangen, behoeftes en leerervaringen. Lever een bijdrage om de rampzalige omstandigheden op te heffen waaronder veel mensen tegenwoordig leven, en je zult verbaasd zijn welke vriendelijke, creatieve, liefaardige kant het vermeende 'roofdier' *homo sapiens* kan laten zien.

6. Wees niet immuun voor kritiek. Eerlijke kritiek is een cadeau dat je niet moet afwijzen. Door zulke kritiek heb je niet méér te verliezen dan de vergissingen waarvan je beter vandaag dan morgen afscheid kunt nemen. Heb medelijden met degenen die niet tegen kritiek kunnen, die zich vanwege diepe angst 'onfeilbaar' verklaren en hun dogma's 'heilig' (onaantastbaar). Zij moeten in een moderne samenleving niet meer serieus genomen worden.

7. Wees niet te zeker van je gedachtegoed. Wat tegenwoordig juist schijnt, kan morgen al achterhaald zijn. Maar twijfel ook aan de twijfel. Zelfs als onze wetenschap en kennis steeds beperkt en voorlopig zijn, moet je je er voor inzetten. Maar sta altijd open voor betere argumenten, want alleen zo gaat het je lukken om het smalle pad tussen dogmatisme en willekeur te volgen.

8. Doorbreek de neiging tot traditieblindheid door uitgebreid naar alle kanten te informeren voor je een beslissing neemt. Je beschikt als mens over hersenen die buitengewoon 'leercapabel' zijn, verwaarloos ze dus niet. Let erop dat je in zaken van ethiek en levensbeschouwing dezelfde rationele principes hanteert die je moet beheersen om een mobiele telefoon of computer te bedienen. Een mensheid die het atoom splitst en via satellieten communiceert, moet over de nodige volwassenheid beschikken.

9. Geniet van je leven, want het is heel waarschijnlijk je enige. Wees je van je eindigheid en van die van ons allemaal, bewust, negeer hem

niet, maar 'benut de dag' (*carpe diem*). Juist de eindigheid van het individuele leven maakt het zo kostbaar. Laat je door niemand wijsmaken dat het een schande is om gelukkig te zijn. Integendeel: Door van de vrijheden te genieten waarover je tegenwoordig beschikt betoon je eer aan degenen die in het verleden in de strijd voor deze vrijheden hun leven gaven.

10. Maak je leven beschikbaar voor een 'groter doel', word deel van de traditie van degenen die van de wereld een betere plaats willen of wilden maken. Een dergelijke houding is niet alleen ethisch zinvol, maar ook het beste concept voor een zinvol bestaan. Het lijkt alsof altruïsten de slimme egoïsten zijn omdat de grootste vervulling van ons eigen nut in het overtreffen van anderen ligt. Als je jezelf als een kracht in de 'warmtestroom van de menselijke geschiedenis' kunt plaatsen zal dat je gelukkiger maken dan enig denkbaar bezit ooit zou kunnen. Je zult intuïtief voelen dat je niet voor niets leeft en ook niet voor niets zult hebben geleefd.

Vrij van gedachte, vrij van wil?

PAUL HOPSTER (1940) is gepensioneerd psycholoog; van 1974-'89 bestuurslid van DVG en hoofdredacteur van "De Vrije Gedachte" later geheten: "De Vrijdenker"; van 1999–2009 hoofdredacteur en vanaf 2009 redacteur van "De Vrijdenker"

Bestaat er een vrije wil? Bestaat er vrijheid van gedachten? "Die Gedanken sind frei", zo luidt de titel van het Duitse vrijdenkerslied. Het is de vraag of dat wel waar is. We beginnen met gedachten, daarna volgt de wil.

Vrijheid van gedachten

Volgens vrijdenkers is er, of dient er te zijn, een vrijheid van gedachten, of van meningen, van meningsuiting en van meningsvorming. Ook al zit ik in de gevangenis en heb ik geen bewegingsvrijheid, dan nog beschik ik vrij over mijn gedachten. Toch? Maar kunnen die gedachten vrij zijn van hersenen? Zijn gedachten niet afhankelijk van hersenwerking? Die vraag moeten we voorleggen aan hersenonderzoekers. In 2010 zijn er diverse boeken over hersenen en hersenwerking verschenen, waarvan er inmiddels twee op de bestsellerslijst staan. Een ongekend en onverwacht feit. De meest populaire boeken zijn:

- ▶ "Wij zijn ons brein. Van baarmoeder tot Alzheimer" van hersenonderzoeker Dick Swaab
- ▶ "De vrije wil bestaat niet. Over wie er echt de baas is in het brein" van cognitieve neurowetenschapper Victor Lamme
- ▶ "Het zelf wordt zich bewust. Hersenen, bewustzijn, ik" van neurowetenschapper Antonio Damasio.

Dat laatste boek raad ik niet aan, het is nodeloos ingewikkeld, terwijl de eerstgenoemde twee boeken goed leesbaar zijn, ook voor leken. Op twee manieren kunnen gedachten onvrij zijn. Gedachten zijn afhankelijk van hersenwerking. En: vrije gedachten kunnen in beslag worden genomen door onvrije gedachten, ofwel door allerlei vormen van dwang. Van die laatste belemmeringen noemen we er vijf:

Geloof is een vorm van dwang. De gelovige moet zijn dwang onderhouden. Er bestaan allerlei vormen van dwingend geloof, d.i. geloof waar je niet makkelijk onderuit kunt komen. Daar is allereerst religieus geloof in god en

duivel, daarnaast geloof in hemel en hiernamaals en geloof in het bovennatuurlijke, bijv. telepathe, buitenzintuiglijke waarneming (extra sensorische perceptie), spoken of geesten, spiritistisch contact met overledenen, ufo's, etc. Je moet hierin geloven, anders ben je een ongelovige die geen contact heeft met een hogere werkelijkheid. Als je de geloofsdwang over je laat komen kan je worden opgenomen in een hogere orde.

Emotionele trauma's kunnen ernstige stressverschijnselen oproepen, waarbij je gedachten geheel in beslag worden genomen. Je lijdt onder emotionele herinneringsbeelden en voorstellingsbeelden en kan die niet van je afschudden. Het trauma brengt overweldigende gedachten, denkbeelden en belevingen mee die je blijven achtervolgen. PTSS, posttraumatische stressstoornis, kan jarenlang het leven van een PTSS patiënt blijven ontregelen. Soldaten die moedig gevochten hebben in een oorlog kunnen nog vele jaren na die oorlog blijven rondlopen met onverwerkte en ernstig emotionerende shockverschijnselen. De gedachten van de lijdens aan deze ziekte zijn bepaald niet vrij.

Wanen komen vooral voor bij psychiatrische patiënten met schizofrenie. Bekend zijn de achtervolgingswaan, de complotwaan en de groothedswaan. De patiënten kunnen niet rationeel, kritisch denken. Hun belevingen worden verstoord door irreële denkbeelden. Zij zien hun eigen gedachten echter niet als gestoord. Naast individuele wanen zijn er collectieve wanen. De bekendste collectieve waan is ongetwijfeld het godgeloof. Alle godsdiensten kennen een eigen, met geloofsgenoten gedeelde, collectieve waan waarin altijd god, of goden en een, of het, hiernamaals de hoofdrol in de waan spelen.

Dwanghandelingen worden niet door anderen afgedwongen, maar door de lijder aan die handelingen zelf. De lijder aan controledwang moet steeds controleren. De lijder aan wasdwang

moet steeds wassen (vaak handen wassen). De lijder aan een compulsief-obsessieve stoornis wordt van binnenuit gedwongen tot dwangmatige gedachten en dwangmatige gedragingen. Hij moet gedachten en gedragingen steeds herhalen of steeds op precies dezelfde wijze uitvoeren. Hij lijdt zelf onder zijn dwang, maar kan die niet vrijwillig opzijzetten. Verslaving is een vorm van dwang. De verslaafde moet – van zichzelf – de verslavende stof tot zich nemen of de spelverslaving uitleven, want hij kan er niet mee ophouden zonder afkickverschijnselen. De lijders aan verslaving – aan alcohol, nicotine, hard- of softdrugs, xtc, speelverslaving - zijn slaaf geworden van verslavende stoffen of handelingen.

Hersenspoeling is een belangrijk onderdeel in oorlogvoering. Waarom zou je de vijand willen doden en je eigen leven riskeren als je er niet van overtuigd bent dat je daarmee goed handelt. Het moet de soldaten worden ingestampt dat de vijand de doodstraf verdient en dat het jou vrij staat die straf toe te dienen. De vechters moet een tunnelvisie worden bijgebracht: er is maar één doel en dat is het verslaan van de vijand.

Indoctrinatie is een andere vorm van hersenspoeling. Indien je op school geen kennis mag nemen van de evolutieleer, maar alleen van het bijbelse creationisme, word je door dit onderwijs geïndoctrineerd. Wanneer de islamitische jongen op de madrassa de koran uit zijn hoofd moet leren, wordt hij geïndoctrineerd: hij krijgt immers niet de kans, of stimulans, om zelf te onderzoeken en zelf te oordelen. Indien het zwaar gereformeerde kind elke zondag naar de kerk moet gaan, soms zelfs wel tweemaal en elke dag moet luisteren naar een voorlezing uit de bijbel, en elke dag voor de maaltijd en voor het slapen gaan moet bidden, dan wordt dat kind geïndoctrineerd.

Vrijheid van wil

Is de wil, zijn wensen, is willen, zijn verlangens vrij? Bestaat er keuzevrijheid? Komt gedrag voort uit vrije wil? Dat lijkt bijna vanzelfsprekend, maar is het niet. Die wil, die psychologische wilsfunctie, kan geheel in beslag worden genomen door onbewuste factoren. Vele

gedragingen komen niet voort uit een vrije wil, maar uit onbewuste sturing vanuit de hersenen. De wilsfunctie kan op twee manieren onvrij zijn. Zij is afhankelijk van hersenwerking en zij kan in beslag worden genomen door een sturende, maar onbewuste wil. We noemen hier zes vormen van onbewuste, niet-bewust gewenste, sturing van gedrag.

Zij die lijden aan **anorexia nervosa** vinden zichzelf te dik (*quod non*) en zetten zichzelf op een hongerdieet door extreem vasten. Doen zij dat geheel vrijwillig? Uit hersenonderzoek is gebleken dat anorexia nervosa een hersenziekte is. Alle symptomen wijzen erop dat het een ziekte is van de hypothalamus, gelegen in de tussenhersenen. Ook **boulimie**, gekenmerkt door vraatbuien, lijkt geen vrijwillige ziekte. De lijders zouden er graag van af komen, maar dat lukt niet zonder langdurige en ingrijpende behandeling.

Hersenonderzoek wijst op een vroege programmering van onze **seksuele oriëntatie** in de hersenen gedurende onze ontwikkeling in de baarmoeder, waardoor deze oriëntatie de rest van ons leven vast ligt. Er zijn nu vele structurele en functionele verschillen bekend tussen de hersenen van homoseksuele en heteroseksuele mensen, die vroeg in de ontwikkeling moeten zijn ontstaan. De omgeving na de geboorte heeft hier geen invloed meer op. Het idee dat we vrij zouden zijn om onze seksuele oriëntatie te kiezen is achterhaald. Tot 1992 werd binnen de geneeskunde homoseksualiteit formeel als een (hersenziekte) beschouwd. Er zijn de afgelopen jaren ook structurele en functionele verschillen in de hersenen van pedofielen gevonden. Pedofilie wijst, net als homoseksualiteit, op een vroege programmering van onze seksuele oriëntatie in de hersenen, maar bij pedofielen komt veel vaker dan bij homoseksuelen, ervaring met misbruik als kind voor.

Bij hersenziekten gekenmerkt door **agressief gedrag** zijn twee samenwerkende hersengebieden van speciaal belang: de prefrontale cortex en de amygdala. De eerstgenoemde remt agressief gedrag en is cruciaal voor ons moreel oordeel. Prikkeling van de amygdala remt of stimuleert agressief gedrag.

Agressiviteit wordt voor een belangrijk deel in de baarmoeder voor de rest van ons leven vastgelegd. In combinatie met de genetische achtergrond van het kind geeft het roken door de moeder tijdens de zwangerschap negen keer zoveel kans op ADHD bij het kind en deze ADHD gaat gepaard met meer agressiviteit en (dus) een grotere kans om met justitie in aanraking te komen.

Excessieve agressiviteit (met impulsdoorbraken, gebruik van geweld, doodslag, verkrachting) en ADHD zijn niet een vrije keuze, want zij zijn deels genetisch bepaald en deels bepaald door vroege ontwikkeling vanaf de conceptie.

Sturende gedachten, sturende wil of sturende hersenen

Is ons gedrag vrij, wordt ons gedrag bepaald door vrije gedachten en een vrije wil?

Daarover is veel wetenschappelijk onderzoek gedaan. We gaan nader in op drie onderzoeken.

Benjamin Libet concludeerde in 1983, San

Francisco: Ons brein bepaalt onze acties. Onze gedachten volgen de acties: gedachten komen NA het proces in het brein dat beslissingen neemt. Er is minimaal een halve seconde hersenactiviteit nodig voordat er

een bewuste sensatie ontstaat. Een van zijn proefopzetten was als volgt: de proefpersoon moest op willekeurige tijdstippen een knop indrukken en daarbij onthouden waar de wijzer van een klokje stond op het moment van indrukken. Het bleek dat de neiging om te drukken telkens 0,3 seconde kwam voordat er daadwerkelijk werd gedrukt.

François L'hermitte, neuroloog, concludeerde in 1981: In de prefrontale schors zit "het ware ik" dat besluit iets te doen als het dat wil, ongeacht wat de omgeving dicteert. De prefrontale schors is de zetel van ratio, intellect, creativiteit, het bewustzijn, het ik en de vrije wil. De prefrontale schors is het commandocentrum in ons hoofd dat er voor zorgt dat we ons repertoire van

automatische handelingen onder controle houden. Bij een defecte mediale prefrontale schors gedraag ik mij als een robot, geheel bestuurd door prikkels uit de omgeving.

Victor Lamme, cognitieve neurowetenschapper,

concludeerde in 2010 in Amsterdam: De prefrontale schors is niet de baas in mijn hoofd. Gedrag is een kwestie van balans tussen verschillende hersenstructuren: de prefrontale, de temporale en de

pariëtale schors. De stimulusrespons-koppelingen van de prefrontale schors hebben de mogelijkheid om informatie over beloning en straf een tijdje vast te houden in het werkgeheugen. Beslissingen lijken vrij omdat de geschiedenis van die beslissing nooit meer precies te herhalen is en die beslissing voor iedereen anders is en onvoorspelbaar wegens de complexiteit. Zelfs kleine manipulaties in de recente geschiedenis hebben sterke effecten, waardoor er geen ruimte overblijft voor een vrije wil.

Conclusie

De heren wetenschappers zijn het onderling op diverse punten niet eens over een al dan niet vrije wil. De overtuiging dat er geen vrije wil is wordt in de neurowetenschappen wel steeds sterker. Dat is moeilijk te verkroppen, omdat wij ons voor een groot deel vrij voelen. Maar duidelijk is dat hersenwerking niet veroorzaakt wordt door gedachten en wensen. We zetten de hersenen niet aan met onze wil alsof we de knop van een lamp aanzetten. Hersenen zetten de gedachten en de wil aan. Hersenen hebben voorrang! Het gevoel van vrijheid moet dus ook afkomstig zijn van onze hersenwerking. Door specifieke hersenwerking kunnen we ons vrij voelen, zonder echt vrij te zijn. Heeft dat consequenties voor de verantwoordelijkheid voor onze daden? Nee. Volgens de neurowetenschap is iedereen in alle omstandigheden verantwoordelijk voor wat hij doet. Ook als hij geen vrije wil heeft.

Vrijdenken: seculier humanisme

JAN BONTJE (Rotterdam 1947) is publicist en columnist; was eind jaren 1970 lid van de redactie van 'De Vrije Gedachte' en is sinds 2007 redacteur van De Vrijdenker. Autodidact.

*"Mijn achtergrond, ik ben voorzitter van de vrijdenkersvereniging "De Vrije Gedachte". Wij beschouwen het vrijdenken als seculier humanisme." Zo begon Lex Hagenaars zijn heldere toespraak bij de Teldersstichting op zaterdag 27 januari 2007 onder de titel *Pleidooi voor het afschaffen van Art. 6 Grondwet*. Deze toespraak werd in zijn geheel gepubliceerd in "De Vrijdenker" van maart 2007, Jrg. 38 no. 2, onder dezelfde titel. Verderop in zijn toespraak lichtte Hagenaars de inhoud van het seculier humanisme als volgt toe: "Na de Tweede Wereldoorlog bleef het georganiseerde vrijdenken een kleine groep die zich niet wilde aansluiten bij de hoofdstroom van het Nederlandse humanisme. De atheïstische kerngedachte van de vrijdenkers was het breekpunt en tot op heden is daar een brug die niet wordt overgegaan. Vrijdenken is humanisme op atheïstische grondslag, oftewel seculier humanisme."*

Ik had het niet beter kunnen omschrijven. (Daarom voel ik mij ook niet bezwaard om een boek als "Waarvoor je leeft. Studies naar humanistische bronnen van zin" aan te prijzen. Het boek verscheen in 2010 bij Uitg. SWP en bevat artikelen van een twaalfstal humanistische auteurs die vanuit een eigen invalshoek proberen te verwoorden wat, althans volgens hen en voor hen, bronnen (kunnen) zijn van een humanistische levenshouding. Helaas mis ik in deze bundel de mening van uitgesproken atheïstische humanisten/vrijdenkers. Niettemin is het een waardevol boek dat ik de lezers van "De Vrijdenker" en de leden en sympathisanten van "De Vrije Gedachte" van harte kan aanbevelen. Het werk verkondigt geen dogma's maar geeft slechts adviezen, om Erasmus maar eens te parafraseren.)

Kern van humanisme is dat de mens autonoom is: *ni dieu ni maître*, zoals vrijdenkers dat graag omschrijven. Ik laat het lidwoord voor humanisme met opzet weg, om ermee aan te geven dat het niet gaat om één vastliggende opvatting (dat zou dogmatisme betekenen) maar, integendeel, om een breed spectrum van theoretische en praktische invullingen van humanisme door praktiserende humanisten, onder wie dus seculieren, atheïsten, vrijdenkers.

Het doet me deugd dat de Vrijdenkersvereniging "De Vrije Gedachte" nog steeds op de lang geleden ingeslagen weg voortgaat - door ex-voorzitter Hagenaars destijds helder omschreven, maar gezien zijn samenwerking met twee andere disloyale opposanten is het onduidelijk of hij er nog achter staat. Daarbij verdedigt de Vereniging zowel de humanistische brede bedding als de atheïstische vrijdenkerskern. Nu behoudende en "opleggende" groeperingen binnen christendom en islam meer en meer op de voorgrond treden en de *Open Society* bedreigen, is een *vrijdenkersvereniging* als "De Vrije Gedachte" hard nodig om die open samenleving en de vrijheid van meningsvorming en -uiting en het atheïstisch humanisme en de scheiding van kerk en staat, te verdedigen.

Apoptose of natuurlijke zelfdoding

FONS TEL (1941, Haarlem) Autodidactisch vrijdenker.

"De natuur leert ons te leven en te sterven." Montaigne

Gevoelsmatig zullen velen zelfdoding als de meest tegennatuurlijke daad beschouwen die een mens kan begaan. Jezelf het leven benemen wordt door de nabestaanden veelal als een vreselijke inbreuk op het sociale en emotionele

netwerk ervaren. En hoewel het in Nederland niet strafbaar wordt gesteld wanneer men zich van het leven berooft, wordt dit doorgaans ook in ons land als verwerpelijk beschouwd. Of, zoals Boudewijn Chabot schrijft in de inleiding

van zijn proefschrift over auto-euthanasie:
“Suicide geldt overal ter wereld als een slechte dood. (...) Maar ongeacht het aantal, is suicide een bron van verontrusting en zal dat blijven.”⁽¹⁾

Apoptose

Toch bestaat er in de natuur een proces dat eigen is aan het leven en aan dit leven grenzen stelt. De stofwisseling van levende processen is namelijk gebaseerd op het afsterven van levende cellen en de vervanging ervan door nieuwe cellen. Dit proces van afsterving wordt in de biologie apoptose of celdood genoemd en is inherent aan het leven. Apoptose is eigen aan iedere levende cel op elk niveau van differentiatie en complexiteit. Op het moment dat de functie van apoptose niet of niet voldoende werkt, ontstaat er een woekering van cellen en celstructuren die o.a. kan leiden tot kankergezwollen en daarmee tot de dood van het hele organisme. De meest dagelijkse uiting van apoptose is de uitscheiding van fecaliën. Iedere keer als we naar het toilet zijn geweest, hebben we ons ontdaan van organische stoffen die het product zijn van de celdood.⁽²⁾

In *NRC Handelsblad* van 28 oktober 2006 schrijft Paul Lips over een Amerikaans onderzoek bij muizen met huidkanker. Daaruit blijkt dat vetweefsel de groei van kankercellen stimuleert, doordat het vet stoffen afgeeft waardoor tumorcellen minder snel afsterven. “De Amerikanen hebben gekeken naar de invloed van vetweefsel op het aantal cellen dat tot ‘zelfdoding’ overgaat. Elke lichaamscel bezit een mechanisme voor een ordentelijke dood (apoptose) dat van buitenaf te beïnvloeden is. Dit zelfmoordmechanisme komt op gang bij ernstige beschadiging van een cel. Het vormt daarom een belangrijke bescherming tegen kanker, omdat kankercellen zichzelf in een vroeg stadium doden.” Aldus Lips.

Natuurlijke zelfdoding

Wat kunnen we uit dit onderzoek concluderen? Allereerst dat iedere lichaamscel een mechanisme of proces heeft voor een ‘ordentelijke dood’ (apoptose). Ten tweede dat dit proces van buitenaf te beïnvloeden is; d.w.z. interactief is. Ten derde dat het bij ernstige beschadiging of traumatische ervaringen op gang gebracht kan worden. En ten vierde dat bij

slecht functioneren van dit proces het organisme door celwoekering ten onder kan gaan. Zelfdoding is op het niveau van lichaamscellen dus een heel natuurlijk proces dat eigen is aan het leven en het organisme ten goede komt, doordat het celwoekering voorkomt. De vraag hierbij is dan of wat op celniveau van kracht is, ook op hoger niveau werkzaam is. Met andere woorden: bestaat er op het niveau van organismen en levende wezens een zelfde proces van apoptose als op het niveau van lichaamscellen? Wie enigszins op de hoogte is van dierlijk gedrag in groepsverband weet dat

een dier dat door een ziekte of predatoren ernstig is verzwakt of beschadigd, zich van de groep losmaakt en op een verscholen plek zijn dood afwacht. De groep waarin dit dier leeft, stoot het beschadigde of verzwakte dier uit. Ook de mens kent de natuurlijke behoefte zich bij ziekte en zeer hoge ouderdom van de

gemeenschap af te zonderen om in stilte de dood af te wachten. In vele culturen bestaat nog steeds de gewoonte dat zwakken en ouderen middels versterving uit het leven stappen. Deze gemeenschappen beoordelen dit gedrag als positief en schrijven het dikwijls als ethische norm voor.⁽³⁾ Kortom, het proces van apoptose of natuurlijke zelfdoding komt ook op het niveau van organismen en levende wezens herhaaldelijk voor.

Conclusies

Wanneer we de eerdergenoemde conclusies uit het Amerikaanse onderzoek op een rijtje zetten, kunnen we allereerst stellen dat het proces van apoptose een zelfstandig werkend proces is, dat eigen is aan iedere levende cel, organisme of individu. Het is dus een heel natuurlijke zaak wanneer een menselijk individu, dat door welke oorzaken dan ook zwaar beschadigd is, aan zelfdoding denkt. Deze suïcidale gedachte komt regelrecht voort uit het autonoom werkende proces van apoptose.

Omdat dit proces zowel van binnenuit op gang kan komen als van buitenaf beïnvloedbaar is, is het interactief. Dit houdt in dat de oorzaken van traumatisering zowel van fysieke als van psychische aard kunnen zijn. Bekend is bijvoorbeeld dat vele ouderen, die zich door hun fysieke handicaps buiten het maatschappelijk verkeer voelen staan, structureel depressief

kunnen worden en daardoor de wens hebben in hun slaap te overlijden. Ook zijn er veel psychiatrische patiënten met depressieve stemmingsstoornissen die gebukt gaan onder aanhoudende suïcidale gedachten. Zowel fysieke als psychische trauma's kunnen dus apoptose op gang brengen. De vraag is dan wat het individu als traumatisch ervaart. Deze vraag is eigenlijk alleen te beantwoorden in relatie tot het laatste punt en heeft te maken met de zingevingsvraag van het individuele bestaan. Wanneer het individu dusdanig beschadigd is dat het zijn eigen bestaan als zinloos ervaart, namelijk als een last voor zichzelf en zijn omgeving, voelt het zich getraumatiseerd door zijn afhankelijkheid van anderen. Het voortbestaan wordt door het individu dan als een woekering of parasitering gezien op het 'sociale organisme', wat door hem of haar slechts negatief geduid kan worden. En ook al duidt de sociale omgeving dit bestaan niet als louter negatief, dan nog is het een natuurlijke zaak dat bij het individu zelf suïcidale gedachten blijven opkomen. ⁽⁴⁾

Balanssuicide

Welke gevolgtrekking kunnen we hieruit maken? Dat het proces van zelfdoding een natuurlijke, want biologische achtergrond heeft. De verontrusting die wij bij zelfdoding ervaren, is dan ook niet van natuurlijke, maar van culturele dus secundaire aard. Het voert hier te ver om deze culturele achtergrond te analyseren. Gezegd kan worden dat deze achtergrond bepaald wordt door waar cultuur als zodanig op gebaseerd is, namelijk op de typisch menselijke angst voor de dood. Het is de angst voor het *niet-(meer-)zijn* of het Niets die bij ons een tweede natuur heeft voortgebracht en die we cultuur plegen te noemen. We doen er alles aan om deze angst te verdringen en het leven zolang mogelijk te rekken. Naast de religie is het vooral onze medische zorg die erop gericht is het leven tot over de grenzen van de dood heen te tillen – macrobiotiek! Het zijn dan ook vooral de medici die de meeste moeite hebben te aanvaarden, dat het leven eindig is. Met name psychiaters kunnen (of willen?) doorgaans niet inzien dat de angst voor het niet-zijn opgeheven kan worden in het lijden aan het bestaan. Deze toestand kan het best als balanssuicide benoemd worden – een toestand waarin de primair depressieve gevoelens van geïmplodeerde energie zich

opheffen, omdat het handelen door de dood wordt gericht. ⁽⁵⁾

Afweer

Met de boven ontwikkelde inzichten in het proces van apoptose kunnen we stellen, dat het individu tot de toestand van balanssuicide komt, wanneer het de angst voor het niet-zijn heeft overwonnen middels het lijden aan een getraumatiseerd bestaan. Daarmee is de weg vrijgekomen om het natuurlijke zelfdodingsproces of apoptose haar werk te laten doen. Kwesties van ethische, medische, religieuze en juridische aard vallen hierbij onder de noemer cultuur en staan dus per definitie buiten deze toestand van balanssuicide. Het zijn dan ook vooral ethici, medici, juristen en gelovigen die de meeste kritiek leveren op zelfdoding en die geneigd zijn zelfdoding categorisch als zelfmoord aan te duiden. Begrijpelijk, want cultuur komt nu eenmaal voort uit onze angst voor het niet-zijn van de dood en zowel juridische, religieuze, ethische als medische waarden zijn gebaseerd op de afweer van deze angst. De bezwaren tegen zelfdoding vanuit deze hoek behoren dan ook tot dit afweermechanisme, zodat in culturele termen zelfdoding per definitie negatief gedefinieerd wordt. Wanneer de bedenkers van deze bezwaren zich echter willen beroepen op het on- of tegennatuurlijke karakter van zelfdoding, dan gaan ze hun boekje ver te buiten en laten ze zien, niets van dit fenomeen te begrijpen. Ze zullen zich meer in de biologie moeten verdiepen om er achter te komen, dat de mens primair ook maar een 'natuurwezen' is en dus in eerste instantie door biologische wetten wordt bepaald. Daarbij is de angst voor de dood net zo'n biologische wet als het zelfdodingsproces of apoptose. Het behoort tot een hogere levenskunst beide wetten op elkaar af te stemmen, wanneer het leven ons dwingt het einde ervan onder ogen te zien. In mijn ogen hebben zij die tot een balanssuicide zijn gekomen deze hogere levenskunst bereikt en hebben ze op het juiste moment afscheid van het leven kunnen nemen.

Voor wie het leven niet als een gave maar als een opgave ziet, is het een troostrijke gedachte dat de dood middels apoptose als ultieme opgave beleefd kan worden. Met die gedachte kan de mens aanvaarden dat de dood bij het leven hoort. Hij is daarmee bevrijd van de cultureel bepaalde taboes betreffende zelfdoding en kan met recht en rede een vrij individu genoemd worden.

Een unieke kans!

De Vrije Gedachte: jaren 2000 t/m 2005 heb ik niet meer nodig.
Ik wil ze graag gratis aan iemand anders geven.
Piet van Dijk pghmvandijk@tomaatnet.nl

Tassen en koffers mee naar de jaarvergadering voor boeken, onthullingen en vertrouwen

Zaterdag 23 april, gebouw Humanitas aan de Pieter de Hoochweg 110, Rotterdam

Nog één keer houden we een algemene ledenvergadering (ALV) op de vertrouwde locatie in Rotterdam. Dat doen we omdat aan de overkant het verenigingskantoor ligt. Volgens het besluit van de extra ALV van 22 januari 2011 gaan we dat opheffen en worden diensten en vergaderingen verlegd naar Utrecht.

1. In het pand bevindt zich een flinke boekerij, die vooral door schenkingen van vrijdenkers tot stand is gekomen. Historisch waardevolle stukken en boeken zijn inmiddels overgedragen aan het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) in Amsterdam: zo blijft het verenigingsgeheugen voor altijd bewaard. **Duizenden boeken** blijven echter over, die andere bibliotheken al hebben. Voordat we de overblijvende banden aan handelaars verkopen, krijgen onze leden de kans hun slag te slaan: in de pauze en na de ALV mag iedereen zoveel als hij wil meenemen voor € 2,- per deel.

2. Voor een voordracht tijdens het (openbare) ochtenddeel is een spreker uitgenodigd. op dit moment is nog niet bekend wie dit zal zijn.

3. Ten slotte vraagt het zittende bestuur uitdrukkelijk het **vertrouwen** van de leden in zijn functioneren. Ook als er geen tegenkandidaten zijn, vraag ik als voorzitter om een schriftelijke stemming. Ik doe dat in het vertrouwen daarmee de kleine, hardnekkige 'oppositie' die nu al anderhalf jaar het plezier in ons verenigingswerk danig bederft, op haar plaats te zetten. Als ik het gevraagde vertrouwen niet in ruime mate krijg, stap ik prompt op. Ook andere bestuursleden zullen hun consequenties trekken. Als je niet kunt komen, kun je een lid schriftelijk – ook per e-mail – **machtigen** – zie de mededeling in de toelichting op de agenda die u bij de maarteditie van dit blad ontving.

Anton van Hooff, voorzitter
anton.van.hooff@wanadoo.nl

Paul Bauduin

De toekomst is als een garenklos waarvan wij een eind in de hand houden en de rest op goed geluk afrolt. Dankzij onze kennis van de natuurwetten, waaronder die van de causaliteit, weten wij dat ze afrolt, maar niet waarheen. En zelfs de natuurwetten zijn tenslotte niet meer dan interpretaties van de natuur door onze logica. Woorden als "toeval" en "noodzakelijkheid" zijn niet alleen abstracte concepten, maar merkpalen aan de grens van onze kennis.

(Uit: *Determinisme en causaliteit*)

Lof der Zotheid 1511-2011

LEO MOLENAAR (1945 Delft) Historicus en bestuurslid van de Stichting Huis van Erasmus

Bijtende spot in een quasi lachwekkend jasje: Erasmus wist precies hoever hij kon gaan. Leo Molenaar leidt De lof der zotheid in en vraagt zich af of dergelijke narrentaal vandaag nog wenselijk en mogelijk is.

Vijfhonderd jaar geleden publiceerde Erasmus de *Lof der Zotheid*, een boek dat hem de kop had kunnen kosten. Een paar jaar later schreef hij een satire over paus Julius II - de mecenas van Rafael en Michelangelo - die met zijn 'aflatenhandel' de Romeinse Sint Pieter en de Sixtijnse Kapel kon financieren. Erasmus heeft deze collaborateurskunst nooit kunnen waarderen. In deze *Julius Exclusus* komt de overleden legeraanvoerder en kerkvader bij de hemelpoort, met tienduizenden trawanten die hij het paradijs had beloofd, om door sleutelhouder Petrus te worden weggebonjourd. Erasmus publiceerde dit werkje anoniem en bezwoer bij herhaling, als de apostel Petrus op Getsemane, dat hij er niets mee te maken had ("ik ken dat boek niet"). Hij haalde zich de haat op de hals van de theologen van de Parijse Sorbonne en moest vrezen voor de pauselijke en de keizerlijke justitie. Erasmus sprak zich eerder uit voor de opheffing van het celibaat - "bestaat er een verderfelijker gesel of vloek die de hemel of de hel op ons af kan sturen" - waarbij hij toespelingen maakte op het seksuele misbruik: "ik zou ervan gaan blozen als ik vertelde tot welke dieptes van perversie mannen die zich tegen de natuur verzetten, vaak zinken". Later propageerde Erasmus de 'belijdenis' van christenen als vrije bevestiging van hun doop. Omdat dit de mogelijkheid opende van een herroeping van het geloof, verklaarde de Sorbonne dat hij een ketter was.

Frontale aanval

Erasmus, bastaardzoon van een priester en een apothekersassistente, was, na het overlijden van beide ouders aan de pest, tegen zijn wil in een klooster opgenomen. Hij ontsnapte door zijn verbijsterende geleerdheid, waarmee zijn meerderen op hun reizen pronkten. Hij kende de klassieke Latijnse en Griekse schrijvers en had Grieks geleerd om het *Nieuwe Testament* te kunnen vertalen. Deze basistekst voor het christelijk geloof was duizend jaar ervoor door

kerkvader Hieronymus in het Latijn vertaald. De geest van de Renaissance, 'terug naar de bronnen', had Erasmus bezielde om het evangelie te voorzien van inzichten op taalkundig gebied. Toen hij in *Lof der Zotheid* de bijbel op de korrel nam, koos hij voorbeelden van dwaasheid uit de teksten over Christus. Een paar jaar later verscheen inderdaad Erasmus' vertaling en stond hij in Europa op een eenzame hoogte van geleerdheid. Hij correspondeerde met paus Leo X en was raadsheer van koning Frans I van Frankrijk, koning Hendrik VIII van Engeland en de Habsburgse koning en Duitse keizer Karel V. Zijn lenige Latijn, de taal die alle geletterden in Europa begrepen, maakte school.

De Europese wereld werd beheerst door de theocratie van Rome en de oorlogen van de christelijke vorsten. De kritiek op de misbruiken van de kerk was algemeen. Erasmus, een goede veertiger toen, besloot tot een frontale aanval met behulp van zijn vrouwelijke nar *Stultitia, Zotheid*. In een opdracht aan Thomas More, wiens naam in het Grieks, *Moria*, eveneens zotheid betekent, wees hij zijn voorgangers aan: Lucianus, Homerus, Vergilius, Ovidius en Seneca. Hij kende hun werk grondig, had hen in de historische uitweidingen bij duizenden *Spreekwoorden (Adagia)* aangehaald. De boekdrukkunst was uitgevonden en Erasmus' brieven vonden hun weg in druk door Europa. Hij dacht dat 'Rome' door kritiek van binnen uit hervormd kon worden. Als tegenstanders van *Zotheid* haar van ketterij betichtten, vroeg Erasmus hun wat ze konden verwachten van een zottin? Hij schreef More: "Altijd heeft men aan het vernuft de grootste vrijheid gelaten om straffeloos op geestige wijze de spot te drijven met het dagelijkse leven der mensen, mits die vrijheid niet in bandeloosheid ontaardde". Erasmus, die voor eigen rekening schreef, keerde zich tegen de machthebbers: tegen de paus, tegen de christelijke vorsten, tegen verwaten theologen en gulzige monniken, tegen geldbeluste bisschoppen en kardinalen, maar

ook tegen verwaande taalmeesters en wetenschapsmensen.

Wijze dwaasheid

De *Lof der Zotheid* is een lofrede van de godin *Stultitia* op zichzelf. En op haar dienaressen, zoals Eigenliefde, Vleierij, Vergeetachtigheid, Werkschuwheid, Genotzucht, Onverstand en Weelderigheid. Zij begint met het behandelen van kindsheid en ouderdom, huwelijk en hartstocht, liefde en vriendschap, oorlog en wetenschap: overal ontwaart zij dwaasheid. Ieder vleit zichzelf en verwerft door pluimstrijkerij zijn eigen gunst. En hoe vermeerderen deze mensen zichzelf, zijn daarbij redelijke organen betrokken zoals het oog, het oor of de hand? Maar nee, “veeleer plant het deel, dat zo dwaas en zo belachelijk is, dat men het zelfs niet zonder lachen kan noemen, het menselijk geslacht voort”. Zij concludeert dat er geen wijsheid is zonder zotheid, en dat alleen de *Zotheid* het leven draaglijk maakt. Als bekwaam dialecticus verkeert *Stultitia* alle begrippen in hun tegendeel. Zij speelt dat klaar door ‘wijsheid’ te reduceren tot ‘rede’, waardoor Haar kritiek vrij spel heeft. Zij heeft de lachers op Haar hand, en kan een potje breken bij de lezers. In het tweede deel geeft Zij kritiek op de bovenlagen van de samenleving, vooral de geestelijkheid. *Stultitia* geeft lachwekkende voorbeelden van heiligenverering, pelgrimstochten, wijgeschenken, “zo zoet is het volslagen gemis van wijsheid dat de mensen bidden van alles eerder bevrijd te worden dan van de zotheid”. Het leven van de christenen krioelt van dolheden, die de priesters bevorderen omdat zij daarbij baat hebben. *Zotheid* stelt de “onware aflatbrieven” aan de kaak, die de kopers zouden bevrijden van hun zonden en immense rijkdom leverden voor de kerk van Rome. De menselijke geest is zo gevormd dat schijn veel meer vat op hem heeft dan de waarheid, beweert *Zotheid*: woon eens een kerkdienst bij. Als de preek over een ernstig onderwerp handelt, vallen de mensen in slaap, “maar als de schreeuwer een of ander oudewijvenverhaaltje begint, worden allen wakker, richten zich op en luisteren met open mond”. Over godgeleerden, monniken en boetpredikers gaat *Zotheid* tientallen pagina’s uit

haar dak: alles wat in de hel geschiedt, kunnen zij zo haarfijn afschilderen, dat zij daar wel een tijd moeten hebben doorgebracht. Ook bij de pausen staat Zij lang stil: alsof er verderfelijker vijanden bestaan dan goddeloze pausen, die door hun verpestend levensgedrag Christus vermoorden. Vergeleken met de kritiek op de clerus komen de vorsten en de hovelingen, “de meest kruipende, slaafse, laffe en lage wezens”, er goed van af, hoewel er weinig van hen overblijft.

Na deze tirade, met een houdbaarheid van eeuwen, volgt een ‘christelijk’ einde dat veel mensen thans ten onrechte overslaan. De

theologen van Parijs en Leuven noemden dat slot destijds godslasterlijk. *Zotheid* geeft daarin voorbeelden die duidelijk maken dat zowel de klassieke literatuur als het *Nieuwe Testament* veel dwaasheid bevat. In de evangeliën koestert Christus een voorliefde voor kinderen, vrouwen en simpele vissers. Van de redeloze dieren voelt hij voor dieren die niets hebben van de slimheid van vossen: hij rijdt op een ezel en bestemt het schaap voor het onsterfelijke leven, het dwaaste dier van alle. Christus

ziet zichzelf als schaapherder en stemt in als de apostel Johannes hem aanduidt als ‘lam Gods’: “Wat verkondigen deze woorden anders dan dat alle mensen dwaas zijn, ook de vromen? Dat ook Christus zelf om de dwaasheid der mensen tegemoet te komen, ofschoon hij de wijsheid des Vaders was, toch in zekere zin dwaas is geworden.” Hij had de zonden weggenomen door middel van de dwaasheid van het kruis, “door zotte en domme apostelen aan wie hij ijverig dwaasheid voorschrijft, hen van de wijsheid afschrikkend, terwijl hij hen wijst op het voorbeeld van kinderen, leliën, mosterdzaad en mussen, domme en redeloze zaken die alleen naar de leiding der natuur, zonder enige kunst of zorg, hun leven doorbrengen”. *Zotheid* concludeert dat “de christelijke godsdienst verwantschap vertoont met de zotheid”. Immers, “knapen, grijsaards, vrouwen en gekken scheppen meer dan alle anderen vermaak in heilige en godsdienstige zaken, en staan daarom het dichtst bij de altaren”. De stichters van godsdiensten zijn dan ook verbazend onnozel, “en de bitterste vijanden van de wetenschap”. Het spreekt vanzelf dat God, de schepper van de

wereld, de mensen verbood om te proeven van de vruchten van de boom der kennis, want kennis vergiftigt het geluk. Geen wonder ook dat Christus aan het kruis voor zijn onnozele moordenaars bad: “*zij weten niet wat ze doen*”. De hoogste zaligheid voor christenen is een soort van waanzin. Wat voor leven in de hemel wensen de vrome zielen? De joodse profeet beloofde hun in het *Oude Testament* “*hetgeen het oog niet heeft gezien, en het oor niet heeft gehoord, en in het hart des mensen niet is opgeklimmen, hetgeen God bereid heeft voor die hem liefhebben*”. Zij die deze zaligheid aan den lijve ervoeren “*spreken enkele vrij onsamenhangende woorden en dat niet op de gewone mensenmanier, maar zij geven geluiden zonder zin, vervolgens verandert telkens de uitdrukking van hun gelaat geheel en al; nu eens zijn zij vrolijk, dan weer neerslachtig, nu eens ziet men hen wenen, dan weer lachen, een andere keer zuchten zij: kort en goed, zij zijn in waarheid geheel buiten zichzelf.*” Later zeiden zij dat zij eeuwig op deze wijze waanzinnig wensten te zijn, en loofden aldus *Zotheid*. Erasmus’ lezers waren zich bewust van de gelijkenis met de uitstorting van de Heilige Geest, de kern van het Pinksterfeest, een van de meest heilige passages van het *Nieuwe Testament*.

In dit slot dreef Erasmus de spot met sleutelteksten van de bijbel. Die waren voor hem niet heilig, maar mensenwerk en dus vatbaar voor discussie. Achteraf begrijpt de lezer de immense invloed, die Erasmus’ boek heeft uitgeoefend. Zelfs ingewijden zien daar soms overheen. Een vertaalster van de *Lof*, Petty Bange, protesteerde in *Trouw* recentelijk tegen ‘het nodeloos verheffen’ van het boekje: “*Het is een zeer leesbaar geheel, geestig, spits en soms ook wel een beetje vilein boek. Maar een van de meest invloedrijke werken, dat lijkt me toch niet.*” In actuele politieke debatten wordt het als een gegeven aanvaard dat christenen, anders dan veel moslims, gewend zijn aan kritische opvattingen over hun bijbel en dat zelfspot hen niet vreemd is. De bijbel is een historisch boek, en met de tijd veranderen de zeden en gebruiken. De *Lof* legt de grondslag voor de moderne opvatting dat een verantwoordelijk christen zelf mag wikken en wegen over een goddelijke tekst. Hij mag ondanks Onan aan geboortebeperving doen, en hij mag homoseksueel zijn, ook al zagen de schrijvers van de bijbel dat twee- en drieduizend jaar geleden heel anders.

Erasmus toont in de *Lof* een lijst kenmerken van universele beschaving: een onbevangen oordeel, nietsontziende kritiek, sublieme zelfspot, wetenschappelijke integriteit, dapperheid en weldadige humor. Het boek heeft veel strijd bare drukkers en vertalers op de brandstapel gebracht. De ‘reislustige’ Erasmus, om het eufemistisch te zeggen, is die stapels steeds ontlopen. Erasmus heeft de *Lof* geschreven als onderdeel van een krachtmeting van geleerden, zijn ‘Republiek der Letteren’, voor een betere wereld. Omdat de kritiek op de theocratie algemeen was, werd Erasmus’ kritiek onder geletterden, van laag tot hoog, onderschreven. Hij zette koers op een daadkrachtige hervorming van de katholieke kerk. Zijn project werd tijdens zijn leven doorkruist door twee kerkscheuringen. Een ‘protestantse’ van onderop door de radicale Maarten Luther, door Erasmus’ *Lof* gestimuleerd, die zou leiden tot een honderdjarige oorlog in Duitsland en een tachtigjarige om de godsdienstvrijheid van onze Spaanse Nederlanden. En een Anglicaanse scheuring van bovenaf door Hendrik VIII, omwille van een zoveelste maîtresse, waarbij Erasmus’ boezemvriend Thomas More werd gedood. De *Lof* was een vermetele literaire zet van een machteloze, die door de kerkscheuringen werd weggevaagd. Zijn werk werd twintig jaar na zijn dood door de Romeinse curie op de *Index* van verboden boeken geplaatst, met vooraan *Lof der Zotheid*.

Porseleinen toverwereld

Heeft de nar nog betekenis voor de actuele maatschappijkritiek? Natuurlijk hoeft kritiek niet steeds dezelfde vorm aan te nemen. Toch was de *Lof* de proeftuin voor een van de meest geslaagde Nederlandse satires: die van de Haagse narren Jacobse en Van Es, de oprichters van de *Tegenpartij*. Van Kooten en De Bie schiepen personages die *kêhhagde* maatschappijkritiek uitspuugden. Hun scheppers voelden aan dat er een ongezond grote tegenstelling was ontstaan tussen wat er op straat gezegd werd, en wat er in politiek Den Haag gaande was. Als ‘correcte’ kijkers geschokt reageerden op hun teksten, konden zij erop wijzen dat het slechts narren waren. Net als Erasmus deed met *Zotheid*. Twintig jaar voor Fortuyn en Wilders analyseerden zij in literaire teksten wat er aan de hand was, en smeekten zij om een politiek antwoord. Die echte Haagse wereld van de *Tegenpartij* werd niet begrepen

door de bewoners van het Binnenhof. Die houden zich nog steeds bezig met een porseleinen toverwereld van ongefundeerd idealisme, zoals bleek bij de instemming van GroenLinks op een 'politiemissie' met F-16's in Afghanistan. Toen het publiekssucces van het incorrecte wereldbeeld van Jacobse en Van Es hun ontwerpers de neus uitkwam, liquideerden zij hen bij een aanval op Het Binnenhof (1982). Die *Tegenpartij*, partij van vrije Hollandse jongens, beleeft nu al twee spraakmakende afleveringen.

Een andere vraag is of de vorm van Erasmus' satire nog actueel nut kan hebben. Het is dan een voorwaarde voor de satiricus dat er een totalitaire ideologie bestaat, waartegen een wijdverbreide oppositie bestaat waaraan hij kan appelleren, waarbij de anonimiteit van de nar hem/haar helpt te overleven. Het christendom heeft zijn Erasmus al gehad. Denk eens aan het financierkapitalisme dat van binnenuit beschreven zou kunnen worden, waarbij de monsterlijke gevolgen voor mens en natuur van het functioneren van deze wereldwijde moloch zouden worden belicht. De verkoopsuccessen met onthullingen van kleine visjes zoals Ahold of ABN AMRO maken duidelijk wat voor immense behoefte er zou bestaan aan een dergelijke publicatie. Wat de godsdiensten betreft wacht ik met smart op een satire van binnen de islam: dat een 'nar' nodig is, heeft Rushdie duidelijk gemaakt. Die schreef meeslepend over de oorsprong van Mohammed's islam en over de drie vrouwelijke

goden die Allah in Medina voorgingen: het boek had niet de ridiculiserende strekking van de *Lof*, maar toch waren de rapen gaar. Wat een intense belangstelling zou hiervoor zijn: die zou die van de koranhertalingen van Kader Abdolah ver te boven gaan. De satiricus kan wijzen, net als Erasmus deed, op de vreedzame islam onder het wrede masker van de fundamentalisten. Of neem het communisme van (na-)Mao's China, waar een anonieme 'nar' van binnenuit een beeld geeft van de weldadige uitgangspunten van het marxisme in wisselwerking met het huidige staatskapitalisme. Een en ander gelardeerd met de geschiedenis van de communistische partij en voorzitter Mao. Ik kan me dus een stapeltje narrenboeken voorstellen, dat ik niet ongelezen zou laten.

Bronnen

Erasmus, Athenaeum, deel 2, *Lof en Blaam* (2004), bevat *Lof van het huwelijk* (over het celibaat), *Lof der Zotheid*, *Brief aan Van Dorp* (verweer tegen kritiek op *De Lof*) en *Julius buiten de hemelpoort*. Voor €14,95 bij De Slegte. Ik gebruik de vertaling van Kan met de jeugdplaatjes van Holbein. Naast Erasmus schilderde hij de hofhouding van Frans I en Hendrik VIII: brood op de plank, net als bij Michelangelo. Polemieken van auteur rond Erasmus op www.leomolenaar.nl/nieuws/erasmus zoals *De eerroof van Erasmus*, *Rotterdams Jaarboekje*, 2010 (met citaten over de belijdenis) tegen Kisch, Oberman en dominee Jansen. Overgenomen door *De Vrijdenker*. (Jrg. 41, nummer 10, dec. 2010/jan. 2011 en Jrg. 42, nummer 1, febr. 2011)

De vrouwvriendelijkheid van het geertisme

JAN VAN DER WERFF (1939 Hilversum) is gepensioneerd omroepmedewerker

In de discussie over Geert Wilders en zijn PVV worden vaak vergelijkingen gemaakt met het fascisme, het nazisme of het marxisme-leninisme. Zelf heb ik me daar ook wel eens schuldig aan gemaakt. Dergelijke vergelijkingen slaan nergens op, zijn zinloos en leiden alleen maar af van waar het in werkelijkheid om gaat: de standpunten van die eenmansbeweging en de uitlatingen van zijn aanhangers. Het lijkt me daarom beter om de ideologie die Wilders c.s. uitdragen "geertisme" te noemen. Iedereen weet dan waar we het over hebben.

Eén aspect van het *geertisme* is dat het zegt op te komen voor de belangen van de vrouw. Weg met de onderdrukking van de vrouw! Een van de manieren om de onderdrukking van de vrouw tegen te gaan is volgens het *geertisme* het bestraffen van het dragen van een hoofddoekje: *kopvoddentaks*. Je bevrijdt een vrouw door haar te

bestrafen. Ook ik denk wel eens als ik een meisje met een hoofddoekje zie, met een variatie op Toon Hermans: "Fatima, laat eens zien, laat eens zien, Fatima, hoe mooi je bent." Maar aan mijn wensen en aan die van andere mannen heeft Fatima terecht geen boodschap. Zij is, zoals Rudolf de Jong in zijn lezing op 22 januari zei, "baas over eigen

pruik” en ze hoeft zich al helemaal niets aan de *geertisten* gelegen te laten liggen. De *geertisten* laten het er niet bij zitten. Voor de verkiezingen van de Provinciale Staten in de provincie Noord-Holland stelt de PVV voor om vrouwen met een hoofddoek niet meer toe te laten in het provinciehuis en ook niet meer in regionale bussen. Althans, volgens lijsttrekker Hero Brinkman valt over zo’n maatregel “te praten”.

Kopvoddentaks

Hoe moet je je dat voorstellen? Voor de ingang van het provinciehuis van Haarlem staan twee barse *kovopo's* – kopvoddendpolitie mensen – die iedere vrouw met een hoofddoek sommeren die hoofddoek ogenblikkelijk af te doen. Zo niet, dan wordt ze op de bon geslingerd. Ze komt in ieder geval niet binnen. Andere *kovopo's* sleuren kopvoddendraagsters de regionale bus uit en slaan ze in de boeien. Naar het cachot met ze. Voor deze kopvoddendpolitie moet natuurlijk wel een budget worden vrijgemaakt, maar dat lijkt me niet zo moeilijk. Als er geld beschikbaar kan worden gesteld voor *animal cops*, een persoonlijke hobby van Dion Graus, dan kan de financiering van een kopvoddendpolitie geen onoverkomelijk probleem zijn. Voor de bekostiging valt te denken aan de baten van de kopvoddentaks, verdere vermindering van de ontwikkelingshulp en verhoging van de belasting op die andere linkse hobby, concertbezoek. De instelling van een kopvoddendpolitie is dan begrotingsneutraal. Wat ik mij trouwens als ex-katholiek afvraag: de moeder van god, de heilige maagd Maria, wordt vaak met een lichtblauwe hoofddoek afgebeeld. Wordt er straks ook kopvoddentaks geheven op Mariabeeldjes? En gebeurt dat dan alleen in de roomse kerken of ook bij de gelovigen thuis? Overigens: als de PVV vindt dat een hoofddoek een teken van vrouwenonderdrukking is, waarom gaat dan minister Leers, die voortdurend door de *geertisten* op de huid gezeten wordt, in beroep tegen een beslissing van de rechter dat het 14 jarige Afghaanse meisje Sahar in Nederland mag blijven? Dat meisje, dat zich Nederlandse voelt, draagt hier geen hoofddoek - *mag* van de PVV zelfs geen hoofddoek dragen - maar als zij wordt uitgewezen, *moet* ze er, nota bene door toedoen van de PVV, een dragen. Of misschien zelfs wel een boerka.

Abortus

Een ander gebied waarop de *geertisten* pal staan voor de vrijheid van de vrouw, is dat van de abortus. Vrijheid van de vrouw is mooi, maar het moet natuurlijk niet te gek worden. Daarom stelt

het PVV Tweede Kamerlid Karen Gerbrands voor dat het niet langer de vrouw zelf moet zijn die bepaalt of een abortus gerechtvaardigd is, maar haar arts. Artsen moeten volgens Gerbrands bepalen wat gerechtvaardigde motieven zijn om een zwangerschap af te breken. Hoezo baas in eigen buik? Was dat niet een ‘verouderd’ standpunt van de ‘linkse elite’? Als het aan de *geertisten* ligt wordt de arts de baas in de buik van de vrouw. Bovendien overweegt de partij het afbreken van de zwangerschap na 14 weken niet meer toe te staan. Momenteel is dat 24 weken. Het CDA wil terug naar 22 weken. De *geertisten* zijn dus roomser dan het CDA, of, als je wilt, calvinistischer dan de CU, want een ander lid van de PVV fractie, Fleur Agema, is door de jongeren van de ChristenUnie gekroond tot “Engel van het jaar” vanwege haar anti-abortus standpunt. Waarom willen die twee vrouwen dat de vrouw niet meer baas in eigen buik is? Ik denk dat de religie hier de oorzaak van is. Een halve eeuw geleden had je Lou de palingboer, die verkondigde dat hij god was. Zijn voornamelijk vrouwelijke volgelingen waren, zoals dat toen heette “in Lou”. De dames Gerbrands en Agema zijn niet “in Lou” maar “in Geert”. Zij aanbidden hun blonde god. Geert zelf gaat regelmatig naar de Verenigde Staten en heeft daar contacten met mensen van de *Tea Party* en andere uiterst conservatieve organisaties. Hij is daar een graag geziene gast. Maar ja, voor wat hoort wat. Al die organisaties zijn tegen abortus en wie met pek omgaat, wordt ermee besmet. Karen Gerbrands zegt: “Artsen zouden een lijst moeten opstellen. Als ouders dan horen dat hun kind geen aandoening heeft die ernstig genoeg is voor abortus, dan hebben ze gewoon voor hun kind te zorgen.” Waar bemoeit die *geertiste* zich mee? Alsof vrouwen ooit voor hun plezier een abortus ondergaan. In welke eeuw leven die PVV-ers eigenlijk? Terug naar de zeden van het Victoriaanse tijdperk? De pastoor weer de baas over de echtelijke sponde? Hoezo Partij Voor Vrijheid?

De PVV heeft (half februari) nog geen officieel standpunt ingenomen over abortus. Ik vermoed (maar dat is natuurlijk vuige, linkse laster) dat dat standpunt pas na de verkiezingen bekend gemaakt wordt. Het komt wel vaker voor dat de PVV na verkiezingen een ander standpunt heeft dan daarvoor. Zoals het ‘harde’ PVV standpunt “geen verhoging van de AOW leeftijd” dat daags na de Tweede Kamerverkiezingen en nog voordat er onderhandeld werd, in de prullenmand verdween. *De PVV is de partij voor volksverlakkerij*. Dat rijmt. En het klopt nog ook.

Tien ergernissen van een vrijdenker

FRANS BIJLSMA (1938) is rustend medisch specialist en oud-redacteur van De Vrijdenker

1. **“Je weet niet wat je mist.”** Het is een veel gehoorde kreet van de oprecht gelovige die daar zelf zo blij mee is dat hij ons, arme afgedwaalden, al dat moois graag deelachtig zou doen worden. “Nee, dank u”, is onze reactie dan, want wij weten wat het inhoudt en vinden er niet veel moois aan. In onze ogen is het onbedaarlijke fictie, die nogal eens schadelijke bijwerkingen heeft. Een variant van hun bewering is de uitspraak “je begrijpt het niet.” Ach, het is maar wat je begrip noemt. Hoe verstandige mensen in iets kunnen geloven dat zich aan alle waarneming en logica onttrekt gaat inderdaad mijn begrip te boven.

2. **“Iedereen gelooft wel iets.”** Zou het? Om dat vast te stellen moet je toch eerst de hele wereldbevolking geënquêteerd hebben. Trek er de kinderen en de geestelijk gestoorden af en dan blijven er, nou vooruit, zo’n vier miljard mensen over die je moet interviewen om deze stelling waar te maken. Ik heb zo’n vermoeden dat een flink percentage zal aangeven niet te geloven wat er in de bijbel of de koran staat – mits de mensen een eerlijk en niet een sociaal wenselijk antwoord kunnen geven. Anonimiteit is dus vereist. Over degenen die geloven in de goedheid – of de slechtheid – van de mens hebben we het nu even niet, noch over andere niet-religieuze vormen van geloof.

3. **“Er is meer tussen hemel en aarde ...”** Het is een veel gehoorde, maar foutieve vertaling van een citaat uit Shakespeare’s tragedie Hamlet (Acte I, scene 5): *“There are more things in heaven and earth, Horatio, than are dreamt of in your philosophy.”* Er staat dus *in* hemel en aarde, niet *tussen*. Om twee redenen is dit feitelijk een onzinnige uitspraak: a) er bestaat geen hemel, en b) als er een bestond, kon Hamlet daar geen weet van hebben, want hij was nog niet dood. Maar daar gaat het niet om: het is literaire, dichterlijke taal die bovendien heel goed past in de context, na het optreden van de geest van Hamlets vermoorde vader. Hoe het ook zij, de mensen die dit zeggen willen de platte, materialistische vrijdenker er even op wijzen dat er krachten zijn die wij niet kennen

en die ons, in onze waanwijsheid, nog wel eens te pakken zullen nemen. Want positief bedoeld wordt die uitspraak zelden gedaan, bijvoorbeeld dat die onbekende krachten eens voor een leuke verrassing zullen zorgen. En als je wat meer wilt weten over dat meerdere en je vraagt: “Wat dan?” krijg je geen antwoord, tenminste nooit veel meer dan een dooddoener.

4. **“Spiritueel”.** Toen ik jong was werd dit woord weinig gebruikt, en dan voornamelijk in de betekenis van geestig, scherpzinnig, geestrijk. Ook betekende het toen al geestelijk, onstoffelijk (vgl. spiritisme). Het is net zo gegaan als met het woord *creatief*, dat tegenwoordig al wordt gebruikt wanneer iemand een aardig tegelpaadje weet aan te leggen. Want *spiritueel* komt er te pas en te onpas bij als men iemand wil aanduiden die ergens in gelooft, niet eens zozeer in een gevestigde godsdienst als wel in alle mogelijke onzin, van New Age-ideeën tot “er is meer ...” (zie onder 3), reïncarnatie, hekserij en andere voor de zweefvlieger aantrekkelijke zaken. In dat opzicht zijn wij, vrijdenkers, niet spiritueel, daar zijn wij te nuchter en te kritisch voor. Bah, zo aards en grofstoffelijk als wij zijn.

5. **“God is liefde.”** Als er één christelijke uitspraak stuitend is (1 Joh. 4: 8, 16) is het deze. Kijk om je heen, zou ik zeggen. Wie dat doet

ziet een wereld vol onrecht, wreedheid, domheid, heerszucht en vernieling. Hoe durf je het te zeggen? En dan maak ik een vergelijking die ik zo veel mogelijk probeer te vermijden, maar die hier toch op zijn plaats is: die met wat er zoal in de 20ste eeuw gebeurd is. Kort gezegd: waar was God in Auschwitz? De vraag is al menigmaal gesteld, maar de antwoorden zijn vaag en kronkelig, bijvoorbeeld dat Gods wegen ondoorgrondelijk zijn, maar *uiteindelijk* ... Of dat je het weer eens niet zo letterlijk moet nemen ... Overigens pretenderen jahweh en allah niet een god der liefde te zijn, daar weet je tenminste wat voor vlees (?) je in de kuip hebt.

6. “**Van god los**” – dat zijn wij, zo we al ooit in of bij god zijn geweest. Zeker, de formule heeft in de 21ste eeuw in de Westerse wereld veel van zijn scherpte verloren. Niet uit respect, maar omdat het er zo veel zijn voor wie dit geldt. Dat

is bepaald niet altijd zo geweest (denk ook aan de denigrerende term “godloochenaar”) en er zijn nu nog hele delen van de wereld, bijvoorbeeld het islamitische, waar je dit niet al te luid moet

verkondigen. De uitdrukking houdt een negatieve, diep gewortelde connotatie in van mensen die het moreel niet zo nauw nemen. Het is een ernstige misvatting. Bonger, de vader van de criminologie in Nederland, heeft er al in de jaren 1930 op gewezen dat de misdaadcijfers voor onkerkelijken niet afweken van die voor protestanten en katholieken. Latere onderzoeken hebben dit alleen maar bevestigd. Iedere socioloog of psycholoog weet dat karaktereigenschappen en ongewenst gedrag gelijkmatig over een bevolking, welke dan ook, verdeeld zijn en dat godsdienstigheid daar maar weinig mee te maken heeft. Swaab wijst er in *Wij zijn ons brein* (Contact, Amsterdam 2010, blz. 294) nog eens op hoe sterk ons moreel gedrag biologisch / evolutionair bepaald is. Ook weten religieus geïndoctrineerden vaak niet dat de bewuste atheïst zich praktisch zijn hele leven lang met filosofie bezighoudt, waarvan ethiek een belangrijk onderdeel vormt. Daarbij zijn er wat ethiek en moraal betreft wel aanzienlijke verschillen die voornamelijk voortvloeien uit de individuele autonomie als kenmerk van het vrije denken, bijvoorbeeld inzake abortus provocatus, het levenseinde, seksualiteit buiten het huwelijk, echtscheiding, rechtssystemen, opvoeding en onderwijs. Maar inzake geweldpleging, inclusief moord en doodslag, diefstal, bedrog, oplichting en tal van andere delicten is er nauwelijks verschil van mening en dat dienen gelovigen zich maar eens heel goed te realiseren. Van god los? Sommigen onder ons zijn het al generaties lang en wij zijn er blij mee, misschien wel trots op. À propos: kan men trots zijn op een overtuiging?

7. “**Het komt van de kerken – nou, dan zit het wel goed.**” Nee, helemaal niet. We hoeven alleen een historische blik op die kerken te

werpen om te rillen van afschuw: een relaas van geloofsijver, kruistochten, verbranding of onthoofding van medemensen, verbanning, toe-eigening van geld en goederen ofwel diefstal, en tot in het heden toe: zending en missie, intolerantie, haat, smaad en belediging. En altijd: indoctrinatie en machtspolitiek. Alleen de zachtmoedigen onder hen gaan vrijuit. We zullen nu maar niet met die pedofiele priesters in meer dan tien Westerse landen op de proppen komen, dat is zo langzamerhand algemeen bekend, maar het stilhouden en toedekken ervan is weer een andere kwestie. In aansluiting op het onder 6 gestelde kan hieraan worden toegevoegd dat het in naam van deze of gene god toegebrachte leed, inclusief angst voor het hiernamaals en gederfde levensvreugde, niet in verhouding staat tot wat gelovigen als positief ervaren kunnen hebben.

Opvattingen zoals hierboven geciteerd worden in de hand gewerkt doordat de kerken meestal goed georganiseerd zijn en sociaal gezien een grotere vuist kunnen maken dan wij atheïsten. Hoe ver dit kan gaan moge blijken uit de opmerking van Job Cohen, destijds burgemeester van Amsterdam en bij mijn weten agnosticus of atheïst, dat, gezien de spanningen tussen velerlei groepen in zijn onrustige stad, een beetje religie geen kwaad zou kunnen. Hij doelde daarbij op normen en waarden. Daar bestaat in het Engels een passend gezegde voor: “*With such friends, who needs enemies?*”

8. “**Kerk en Staat**”. In Westerse democratieën is het gebruikelijk, en wordt het door een meerderheid nagestreefd, dat deze instellingen gescheiden zijn of worden. Het is een Verlichtingsideaal dat in de betreffende landen in wisselende mate is doorgevoerd, nergens eigenlijk volledig, het meest nog in Frankrijk. Het overheersende idee is dat godsdienst een strikt particuliere, persoonlijke zaak is die zich niet in de organen van de staat mag manifesteren, vooral om onderscheid en discriminatie naar godsdienst en levensovertuiging te voorkomen. Maar in Nederland zijn er nog hardnekkige resten van de oude verknoptheid te vinden: het bijzonder onderwijs (van basisschool tot universiteit), strafwet-bepalingen over smalende godslastering en verstoring van een “eredienst”, subsidiëring van omroeporganisaties en instellingen voor ontwikkelingshulp op confessionele grondslag, de winkelsluiting op zondag, het verbod van

zondagse sportbeoefening in sommige gemeenten e.a.

Kern van de zaak is natuurlijk de eeuwenoude neiging van godsdienstigen te heersen, andere mensen zoal niet te bekeren dan toch hun eigen wil op te leggen, hen te laten dansen naar het pijpen van religieuze doctrines. Wie enigszins vertrouwd is met de geschiedenis weet wat ik hier bedoel – en in islamitische landen is het ook nu nog bittere werkelijkheid. In de koran staan talrijke soera's over wat men met ongelovigen – en afvalligen – moet doen, maar laten we eerlijk zijn: ook de bijbel (O.T. en N.T.) staat er vol van. Voor vrijdenkers en overige democraten is er maar één aanvaardbare oplossing: een *volstreckte* scheiding van Kerk en Staat.

9. “**Een kaal wereldbeeld**” zou ons deel zijn. Ook dit is een bijzonder storende misvatting die nogal eens geuit wordt door degenen die zich als spiritueel beschouwen (zie onder 4). Waarom zou een vrijdenker niet openstaan voor, zich niet bezighouden met fascinerende en ontroerende kunst, verhelderende, verbijsterende wetenschap (heb je je wel eens een lichtjaar voorgesteld?), de natuur, liefde en vriendschap, sport en spel, meditatief nietsdoen, het wonder van de individualiteit? Is dat alles niet genoeg? Daar is helemaal geen god bij nodig. Sterker nog: de godsdienstige kijkt uit over een dorre vlakte van ge- en verboden, waar de bloemen een hoofddoekje moeten dragen omdat zij niet aantrekkelijk mogen zijn. Je hoort nogal eens dat religie steun en troost biedt. Maar andere mensen kunnen die ook bieden, dichterbij, concreter, met sympathie en empathie, zij het binnen de beperkingen van ons aardse bestaan. Kaal wereldbeeld? Ik durf er wat onder te verdeden dat het wereldbeeld van menige vrijdenker gevarieerder en veelkleuriger is dan dat van de gelovige, die als een trekdier onder zijn juk voortsjokt en hoopt de genietingen van de hemel deelachtig te worden, terwijl hij gedurig de zweep voelt van de angst voor de dood en een eindoordeel, dat hem regelrecht naar een minder aangename verblijfplaats verwijst. Een echte gelovige gaat al steigeren als hij hoort dat de “ziel” niet bestaat, laat staan dat die na zijn dood nergens naar toe gaat. Wie heeft er nu eigenlijk een kaal, gesloten wereldbeeld?

10. “**Alternatieve geneeswijzen.**” Veel mensen, ook hoger opgeleiden, schijnen te geloven dat de

natuur altijd mensvriendelijk, gezond en heilzaam is en beloften doet die de wetenschap niet kan geven of waarmaken. Zij hebben blijkbaar nooit gehoord van giftige planten en paddenstoelen, gevaarlijke dieren, ziekmakende micro-organismen, woestijnen, watervallen en nog meer mensonvriendelijks. De natuur is trouwens één groot slachthuis van eten en gegeten worden. Niettemin zouden “natuurgeneeswijzen” de voorkeur verdienen boven “chemische” middelen die artsen voorschrijven. Opnieuw een misvatting: chemisch is alles, dat wil zeggen de hele organische en anorganische natuur; het wil alleen maar zeggen dat alles om ons heen een scheikundige samenstelling heeft, dat het uit moleculen, atomen en elementen is opgebouwd. Dit soort adepten bedoelt met “chemisch” vrijwel altijd synthetisch vervaardigd, en dat zegt op zich natuurlijk niets, dat zijn 90 % van de voorwerpen om ons heen ook. Die “chemische” middelen zijn trouwens vaak gebaseerd op van oudsher bekende plantaardige stoffen, maar dan in gezuiverde vorm en met beproefde werkzaamheid.

En het gaat nog veel verder: dezelfde gelovigen zijn ontvankelijk voor alle mogelijke nonsens. Bijvoorbeeld niet-bestaande straling (bio-resonantie, ingestraald water), edelstenen en armbandjes, veronderstelde “meridianen” (acupunctuur), onwerkzame preparaten (homeopathie, sommige cosmetica). Zij kennen het placebo-effect niet, waarbij een middel werkzaam lijkt maar het niet is. Ze laten zich ook middelen aansmeren zoals extra vitaminen en voedingssupplementen, die iemand met een normaal gevarieerd dieet niet nodig heeft. Ach wat, zult u misschien zeggen, een onschuldig tijdverdrijf, een veld waarop allerlei vreemde, bonte bloemen groeien. Was het maar waar. Zo onschuldig is het allemaal niet: het kan mensenlevens kosten. In dit verband wijs ik graag op het *Nederlands Tijdschrift tegen de Kwakzalverij*, uitgave van de gelijknamige vereniging (sinds 1881) met de website www.kwakzalverij.nl, en *Skepter*, uitgegeven door de Stichting Skepsis die zich bezighoudt met kritisch onderzoek van paranormale verschijnselen en verwante onderwerpen, met als website www.skepsis.nl. “De wereld wil bedrogen worden, derhalve wordt (of worde) zij bedrogen.” Het is een oude Latijnse spreuk waar veel waars in zit.

Intensieve veehouderij is georganiseerde misdaad

FLORIS VAN DEN BERG (1973) is filosoof; bestuurslid van De Vrije Gedachte en Executive Director van de seculier humanistische denktank *Center for Inquiry Low Countries*

Dag Arie, Je schrijft: “Afgelopen week opperde je dat iedereen werkzaam in de bio-industrie misdadig/crimineel is. Ik vond dat een boude uitspraak. Kun je die onderbouwen?”

Ik kan mij voorstellen dat je mijn uitspraak boud vind. Ik licht het graag toe en ik doe dat in een open brief. Een uitgebreide versie kun je vinden in mijn boek *Filosofie voor een betere wereld* en in *Harming Others. Universal Subjectivism and the Expanding Moral Circle*. Ik zou willen dat het anders was, maar wie begint met filosoferen en op het spoor komt van de mens-dierrelatie, die kan niet anders dan de afschuwelijke waarheid onder ogen zien. Het zal je wellicht niet vaak gebeuren dat hetgeen waar je mee bezig bent – het academisch ondersteunen van boeren in de intensieve varkenshouderij – misdadig genoemd wordt. Kun je het maken om mensen die primair (boeren) of secundair (dierenartsen, leveranciers, afnemers, slachterijen, ingenieurs, consumenten, politici) een rol spelen in de intensieve veehouderij als misdadiger te betitelen?

Lange tijd werd slavernij niet gezien als een misdaad. Toch zijn wij er nu allemaal heilig van overtuigd dat slavernij misdadig is. Argumenten ten faveure van slavernij was het economisch nut van slavernij, dit leverde immers goedkope arbeidskrachten. Een rechtvaardiging voor het houden van slaven was dat slaven een ander, lager soort mensen waren, door hun huidskleur of etniciteit. De cirkel van de moraal is uitgedijd en omvat het idee dat alle mensen moreel gelijkwaardig zijn. Er heeft een morele Gestalt switch plaatsgevonden over de morele gelijkwaardigheid van mensen met een andere huidskleur, vrouwen en homoseksuelen.

Slavernij is afgeschaft, maar miljoenen dieren leven in dieronterende omstandigheden in de intensieve veehouderij. Een industrie die de afgelopen decennia exponentieel is toegenomen dankzij schaalvergroting en technologie, gesteund door wetenschappelijk onderzoek.

Dat er iets moreel verkeerd is met de mens-dierrelatie, met name in de intensieve veehouderij, is een blinde vlek. En een kenmerk van blinde vlekken is dat we ons daar over het algemeen niet van bewust zijn – totdat iemand ons daar op wijst. Begin jaren 1970 hebben twee filosofen – Peter Singer in *Animal Liberation* en Tom Regan in *The Case for Animal Rights* – duidelijk gemaakt dat als dieren kunnen lijden (en biologen bevestigen dit) het onnodig toebrengen van leed en het doden van dieren immoreel is. Voor een gezond (en smakelijk) dieet zijn dierlijke producten niet nodig. Dus sinds de jaren 1970 is

bekend dat er iets moreel verkeerd is met de intensieve veehouderij (en dierproeven). Toch is de intensieve veehouderij sindsdien alleen maar toegenomen, evenals de vleesconsumptie. Er is iets fundamenteels immoreel aan de huidige mens-dierrelatie.

Niemand in Nederland kan beweren geen weet te hebben van de grootschalige intensieve veehouderij en het dierenleed dat daar plaats vindt. Een film als *Meat the Truth* ligt voor het publiek een tipje van de sluier op. Voor wie het wil zien, is het zichtbaar, ook al is de intensieve veehouderij zorgvuldig verstopt: waar zijn al die miljoenen dieren, waar zijn de slachterijen?

Intensieve veehouderij schaadt en doodt niet alleen dieren op immense schaal, door de milieuvervuiling en broeikasgasuitstoot en de grote bijdrage aan ontbossing (in verband met veevoeder) worden toekomstige generaties ernstig geschaad. De intensieve veehouderij is niet duurzaam en pleegt roofbouw op de toekomst. Het bewust schade toebrengen aan anderen, is een misdaad. Wie de auto van de buurman steelt is een dief. De huidige generatie pleegt echter roofbouw op de toekomst, vleesconsumptie speelt daarin een grote rol. Vlees is niet alleen moord op een dier, maar ook roof op de leefomstandigheden van toekomstige generaties.

Het is vreemd dat iets wat iedereen doet en wat bij wet niet is verboden moreel verkeerd is. En iedereen doet het; bijna iedereen gebruikt dagelijks producten uit de intensieve veehouderij. Maar zo was het in het verleden ook met slavernij, met de discriminatie van vrouwen en homoseksuelen. Niemand zag dat er iets

mis was met deze achterstellingen. Dat vrouwen niet rationeel kunnen denken en leiding kunnen geven, was een algemeenheid. Het discrimineren op basis van soort wordt speciesisme genoemd. Pogingen om mensen op een moreel hoger vlak te plaatsen om de onderdrukkende houding jegens andere dieren te rechtvaardigen snijden geen hout.

De dominante en onderdrukkende houding van mensen tegenover dieren en natuur is instrumenteel: wij mensen persen dieren en natuur in een keurslijf naar onze wensen. Voor veeleefdieren (of beter gezegd: slachtoffers) is dit extreem. Ook voor huisdieren geldt dat zij primair worden gefokt om aan de wensen van de eigenaren te voldoen. Diergeneeskunde is een voorbeeld van een ver doorgevoerde vorm van een instrumentele, despotische, antropocentrische houding tegenover dieren. Diergeneeskunde is, naar analogie, 'slavengeneeskunde', niet ten dienste van dieren, maar van de meesters - de baasjes en de boeren. De Frankensteins van deze wereld creëren monsterlijke dieren zoals plofkippen, zeugen met reusachtige worpen, koeien met monstrueuze uiers.

Wie is er schuldig aan de bio-industrie? Er is sprake van een lange keten van verantwoordelijkheid, met onder andere de volgende schakels: EU, overheid, boeren, voederbedrijven, transporteurs, diergeneeskundigen, ingenieurs (technocraten van de bio-industrie), winkels, restaurants, adverteerders, en, niet onbelangrijk: consumenten. In het geval van lange ketens van verantwoordelijkheid, wordt de schuld doorgegeven aan een andere schakel: de Pilatusmethode. Ieder individu heeft een fundamentele keuze: wil je deel zijn van het probleem, of deel zijn van de oplossing? Ieder individu kan per direct ervoor kiezen om geen producten uit de intensieve veehouderij meer te kopen. In Nederland is er maar 1 politieke partij die resoluut pleit voor de afschaffing van de intensieve veehouderij: de Partij voor de Dieren. Voor degenen die hun ziel aan de duivel verkocht hebben en die hun geld verdienen aan deze industrie is dat een moeilijke keuze.

Acht voorwaarden voor een succesvolle volksopstand

LEON WECKE (1932 Wijchen) is polemoloog verbonden aan het Centrum voor Conflictanalyse en -Management (CICAM) van de Radboud Universiteit Nijmegen

Opstand, verzet op grote schaal tegen het wettige gezag, is van alle tijden. Van alle tijden is ook de reactie van het wettige gezag: onderdrukking van de rebellie, weglopen of eisen inwilligen. Wie van de drie hangt van vele factoren af, zowel van interne als van externe aard.

Voor het slagen van volksopstanden gelden in elk geval acht voorwaarden.

- 1) Een van de belangrijkste voorwaarden is dat de sterke arm van het wettig gezag, de politie en/of het leger, op de hand van de opstandelingen is of zich minstens afzijdig houdt.
- 2) Een tweede belangrijke factor is de mate van ontevredenheid: het moet gaan om een uitgebreide intense onvrede die zich uit in een collectieve frustratie.
- 3) En voor die frustratie moet er geen uitweg zijn via politieke partijen, vakbeweging en/of kanalisering van de woede in de richting van interne dan wel externe zondebokken.
- 4) De grote massa moet de regering niet meer als legitiem ervaren en zich deloyaal ten aanzien van het gevestigde gezag opstellen.
- 5) En uiteraard dient er voldoende communicatie tussen de ontevreden te zijn. Wat dat betreft boffen de hedendaagse dictators niet. Vooral het

- jeugdige en meestal meest ontevreden en best opgeleide en veelal ook nog werkloze deel van de natie kan Facebook en twitter hanteren. En die gebruiken zij als instrumenten ter mobilisatie van de ontevredenen. Overigens is ook mobiele telefonie in dezen een functioneel apparaat.
- 6) Bepaalde faciliteiten versterken de wil en het uithoudingsvermogen van de opstandigen, zoals succesvolle revoltes in het verleden van het eigen land en/of voorbeelden van geslaagde revoluties elders in de wereld in vergelijkbare landen, die in min of meer dezelfde economische, politieke en sociale omstandigheden verkeren.
- 7) Enige feitelijke dan wel intuïtieve kennis van effectieve geweldloze methoden zoals gebruik van symbolen, kleuren, het belachelijk maken van de tegenstander, gebruiken van begrafenissen voor verdere motivatie etc., waarop de tegenstander geen adequaat antwoord heeft.

8) Ten slotte zal een buitenwereld, die de opstand gunstig gezind is, op zijn wijze door middel van directe dan wel indirecte politieke en economische bestraffing een bijkomend drukmiddel van belang kunnen zijn.

Bij dat alles komen de wetmatigheden, die mede het gedrag van groepen en massa's bepalen,

zoals een verminderd gevoel van persoonlijke verantwoordelijkheid, de neiging anderen, en met name de leider, in gedrag na te volgen. Kennis van deze mechanismen is van belang voor het succesvol verlopen van acties, waarbij veel mensen betrokken zijn.

Redactie van de Vrijdenkerscanon (Bert Gasenbeek, voorzitter [historicus] en Jan Bontje [columnist], met als steunredactieleden Henk Engelsman namens het bestuur van "De Vrije Gedachte" en de historicus Jo Nabuurs.)

Vrijdenkerscanon

Er wordt momenteel hard gewerkt aan een nieuwe Vrijdenkerscanon op de website van "De Vrije Gedachte", http://www.devrijgedachte.nl/?page_id=61, die in de loop van dit jaar (eindelijk!) gelanceerd zal worden. Een vrijdenkerscanon is, in tegenstelling tot bijv. de canon van de Roomse Kerk, nooit afgerond maar per definitie onvolledig, dus uitdijend, dus open voor kritiek en verbetering. Het is een caleidoscoop van filosofische, wetenschappelijke, beschouwende, journalistieke of literaire teksten, korte biografieën en afbeeldingen van inspirerende personen (niet per se vrijdenkers) naast verslagen van belangwekkende gebeurtenissen, artikelen over boeken, literatuur en poëzie, kunstwerken, cartoons, films en wat al niet meer. Dit alles vanuit van een brede opvatting van *vrijdenken* als *atheïstisch-humanistische levenshouding*. De canon wil een inspiratiebron zijn voor menselijk denken en handelen tegenover en vooral i.p.v. tenach, bijbel, koran en andere heilige boeken en religieuze, maatschappelijke, politieke, culturele dogma's.

Interactief

De redactie draagt uiteraard zelf artikelen aan en nodigt daartoe auteurs uit. Als bezoeker/gebruiker kunt u echter ook zelf bijdragen aan de Vrijdenkerscanon.

1. U kunt suggesties doen voor vermelding van boeken, teksten, tijdschriften, theatervoorstellingen, films en andere kunstuitingen, als u meent dat ze voor vrijdenkers van belang zijn. Graag in maximaal 100 woorden uitleggen waarom u die tekst, dat boek of deze voorstelling, film, kunstuiting, aanbeveelt.
2. U kunt ook een lemma over een bepaald onderwerp schrijven. Mocht een bepaald onderwerp of een bepaalde persoon nog niet behandeld zijn, dan kunt u een artikel aanbrenge. Lengte van de artikelen: liefst ca. 750 woorden, met een evt. uitloop naar ca. 1100 woorden voor extra belangrijke personen/onderwerpen. Het liefst vult een tekst max. 4/5 van het scherm, i.v.m. de leesbaarheid en aantrekkelijkheid. De redactie brengt evt. veranderingen / verbeteringen aan en koppelt e.e.a. naar u terug. Dit kan meer dan eens gebeuren, afhankelijk van de omstandigheden.

Contact

Bij uw tekst zal uw naam worden vermeld, tenzij u kenbaar maakt daar bezwaar tegen te hebben. Voorstellen die anoniem, onder pseudoniem of vanuit een commerciële achtergrond worden ingediend, zullen we beleefd maar beslist weigeren. U kunt uw voorstellen via e-mail indienen bij vrijdenkerscanon@kpnmail.nl

De afschuwelijke ontdekking van het milieu

Een recensie

FLORIS VAN DEN BERG (1973) is filosoof; bestuurslid van De Vrije Gedachte en Executive Director van de seculier humanistische denktank *Center for Inquiry Low Countries*

‘[...] bij het schrijven van *Groene Herfst* begon ik mij af te vragen of ik mij niet in slaap heb laten suffen. Toen ik op een rij zette hoe het staat met de oceanen, met de biodiversiteit, met de voorraad delfstoffen zoals het voor de landbouw onmisbare fosfaat, dacht ik: het gaat helemaal fout,’ aldus Egbert Tellegen in een interview door Tomas Vanheste in *Vrij Nederland* (9 oktober 2010) n.a.v. de publicatie van zijn boek *Groene Herfst*.

Socioloog Egbert Tellegen (1937), samen met

Lucas Reijnders (1946) de eerste hoogleraren milieukunde in Nederland, pionier in de milieukunde en pionier in georganiseerd milieuactivisme door o.a. zijn voorzitterschap bij Milieudefensie, schetst in zijn boek *Groene Herfst* een overzicht van de

ontdekking van het milieu. Omdat wij door de media dagelijks overspoeld worden met alarmerende berichten over hoe slecht het gaat met het milieu, is de term milieu in de betekenis van ‘door mensen aangerichte schade aan de natuur’, pas in de jaren 70 van de 20ste eeuw ontstaan. Het besef dat menselijk handelen schade zou kunnen berokkenen aan het milieu en de ernst van de problemen begon pas in die jaren 70 door te dringen. Een belangrijk keerpunt in het bewustwordingsproces was het verschijnen van het rapport van de Club van Rome, *Limits to Growth* in 1972. Vanaf toen werd voor een groot publiek duidelijk dat er een fundamenteel probleem is tussen het economische systeem gebaseerd op continue groei en de beperkte draagkracht van de aarde. Tellegen beschrijft hoe deze bewustwording heeft geleid tot het ontstaan van enerzijds de academische discipline van de milieukunde en anderzijds tot pogingen om de schade aan het milieu te beperken, door middel van milieumaatregelen en oproepen daartoe van milieuorganisaties sinds 1972 op het toneel verschenen.

Tellegen laat zien dat de milieubeweging in Nederland veel heeft bereikt. Zonder

milieubeweging was de Waddenzee ingepolderd, zwommen er geen vissen meer in de rivieren vanwege verontreiniging, waren er geen eisen gesteld aan luchtverontreiniging, en zou de stad Amsterdam het afval in het IJmeer gedumpt hebben. Het lijkt erop of de natuurlijke neiging is om zo te handelen dat het slecht voor het milieu is, slechts met heel veel moeite zijn mensen bereid er iets aan te doen. In een voordracht over zijn boek zegt Tellegen het zo: ‘*het is moeilijk te aanvaarden dat je grenzen moet stellen aan het menselijk handelen.*’ In Nederland gaat het weer redelijk goed met het milieu. Dat is een klein succesverhaal. Tellegen eindigt zijn boek met twaalf interviews met milieupioniers die zich daarvoor hebben ingezet, zoals Lucas Reijnders, Wouter van Dieren en Jacqueline Cramer. Deze interviews geven inzicht in de motivaties van mensen om zich voor het milieu in te zetten. Ook geven de interviews een kijk op hoe milieuwetenschap en milieubeleid in Nederland vorm hebben gekregen. Het woud van milieuorganisaties is groter dan de bossen in Nederland. De bevoegenheid van deze milieumensen geeft moed en inspiratie om je in te zetten voor een beter milieu.

In hoofdstuk 5 van zijn boek probeert Tellegen de balans op te maken hoe het met het milieu op wereldschaal is gesteld. Hebben we de problemen onder controle of niet? Een rondgang langs de hedendaagse milieukunde, eindigend bij de analyse van Johan Rockstroem en diens concept van *planetary boundaries*, geeft geen rooskleurig beeld. Tot zijn schrik merkt Tellegen dat het veel slechter met het milieu gesteld is, dan hij had gedacht. Dat is het probleem: als je teveel bezig bent met kleinschalig, lokale problemen, loop je het risico het grote geheel niet te zien. En de nare waarheid is dat sinds het verschijnen van het rapport van de Club van Rome in 1972 het alleen maar slechter gaat. Dit wordt duidelijk aan de hand van wat ik noem de *equation of stupid*. De impact (I van *impact factor*) van menselijk handelen op de aarde wordt bepaald door de omvang van de bevolking (P van *population*) vermenigvuldigd met de gemiddelde ecologische voetafdruk (AE van *average ecological footprint*). Deze impactfactor moet vanzelfsprekend groter zijn dan de

draagkracht van de aarde (C van *carrying capacity*), want anders stort het systeem in. Dus: $C > I (= P \times AE)$

De Club van Rome waarschuwde er dus voor dat de impactfactor (I) groter zou worden dan de draagkracht van de aarde (C). En wat is er sinds de jaren 70 gebeurd? De wereldbevolking is enorm toegenomen, en de gemiddelde ecologische voetafdruk ook! Dus, ondanks alle waarschuwingen, alle milieubewustzijn, alle technologische innovaties, alle milieumaatregelen gaat het slechter en komen we steeds dichterbij het punt van instorten. Hoewel het lokaal beter gaat met het milieu, is dat mondiaal niet het geval. Ondanks de mooie woorden en initiatieven van politici, bedrijven (duurzaam ondernemen), het milieubewustzijn van consumenten (spaarlampen), gaat het slechter met het milieu.

Tellegen heeft in zijn boek tien tabellen met steile curven opgenomen die laten zien hoe de druk op het milieu exponentieel toeneemt: de bevolking neemt explosief toe, het kolen- en oliegebruik neemt toe, waterverbruik neemt toe, de bossen nemen af en de landbouwgronden nemen toe, het aantal dieren in de veehouderij neemt toe, de biodiversiteit neemt af en de CO₂e in de atmosfeer neemt toe. Deze tabellen geven de essentie van het milieuprobleem aan: er zitten geen grenzen aan de groei. Al deze trends beginnen vanaf de Industriële Revolutie rond 1850 en nemen dan in versneld tempo toe. In geen van die trends is er sinds 1972 een kentering zichtbaar. Het is een schrale troost dat het zonder de milieubeweging allemaal nog veel erger geweest zou zijn. Tellegen schrijft: *‘De huidige werkelijkheid van een in allerlei opzichten achteruitgaande milieukwaliteit van de aarde is reden genoeg om alarm te slaan.’* (p. 228). Echter, in de zin daarvoor spreekt hij zichzelf tegen: *‘Ondergangsperspectieven kunnen de aandacht van hedendaagse milieuproblemen afleiden.’* Het is een onverkroppbare gedachte dat die ondergang er aan zit te komen, al valt moeilijk te voorspellen wanneer, maar in ieder geval gaan we steeds sneller in die richting.

‘Het milieu is een collectief goed. Kenmerkend voor collectieve goederen is dat burgers vaak zelf genieten van de baten van het gebruik, maar de lasten ervan op andere burgers afwentelen.’ (p. 11) Die lasten worden voor een groot deel afgewenteld op toekomstige generaties. Dat is een formulering van wat wordt genoemd de *tragedy of the commons*: korte termijn eigenbelang leidt tot

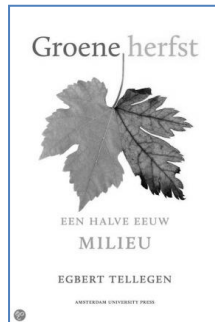
een catastrofe voor allen. Een heel duidelijk voorbeeld daarvan is overbevissing. Tellegen wijst op het economisch systeem gebaseerd op continue groei als de oorzaak van het probleem. Hij wil dan ook naar een systeem van wat hij noemt een ‘bescheiden economie’, een *steady state* economie: *‘[een economie] die niet streeft naar maximaal, maar naar optimaal produceren binnen de grenzen die in acht moeten worden genomen om een nog verdere verwarming van de aarde tegen te gaan.’* (p. 12) De milieuproblemen zijn helaas omvangrijker dan alleen klimaatverandering ten gevolge van antropogene CO₂e emissies. Het niveau van die bescheidenheid moet onder de

duurzaamheidsgrens liggen, want als dat niet zo is, dan leidt ook een bescheiden, *steady state* economie tot de ineenstorting van ecosystemen. In een voordracht spreekt Tellegen over ‘de deugd van het laten’ en ‘de kunst van het achterwege laten’. We moeten terughoudendheid betrachten in onze omgang met de natuur. De tragiek is dat ons economisch systeem geen enkele remming kent, maar juist is gericht op continue groei, en dat landen als China, India en Brazilië ook het welvaarts- en consumptieniveau ambiëren van de ontwikkelde landen. Dat is weer de *tragedy of the commons*.

Groene Herfst is een groots, gedegen, erudiet en helder overzichtswerk van de ontdekking, dat er iets mis is met de mens-milieu relatie en de reacties daarop. Tellegen is vooral een generalist die vakoverschrijdend te werk gaat en *Groene Herfst* is veel breder dan een sociologische studie. De milieucrisis is het grootste probleem van de mensheid en daarom, schrijft Tellegen, houdt hij zich als socioloog en activist met dit probleem bezig. *Groene Herfst* zou daarom een megabestseller moeten worden. Omdat iedereen weet dat dat niet gaat gebeuren, weten wij ook dat het met de milieucrisis niet goed gaat komen, ondanks alle waarschuwingen vanuit de milieubeweging.

‘Je houdt het alleen niet permanent vol in crisisbesef te leven. Je gaat over tot de orde van de dag,’ reflecteert Tellegen in eerder genoemde VN interview. En dat is de tragiek van het milieu: zolang de ineenstorting nog niet is bereikt gaan we over tot orde van de dag en die orde van de dag is juist dat wat het probleem is.

Boekbespreking van Egbert Tellegen, *Groene herfst. Een halve eeuw milieu*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2010, 359 pgs.

Vrijdenken in het Limburg van Christus

Een recensie

JAN BONTJE (Rotterdam 1947) is publicist en columnist; was eind jaren 1970 lid van de redactie van 'De Vrije Gedachte' en is sinds 2007 redacteur van De Vrijdenker. Autodidact.

Limburg is in veel opzichten de meest conservatieve en ook de meest excentrieke provincie van Nederland. Ook in het interbellum en daarvoor had Onze Lieve Heer van Limburg al rare kostgangers: waar elders hoorde je van pastoors die in donderpreken opriepen "geen 'geweld' te schuwen (...) bij het bestrijden van vrijdenkers, die radicale socialisten, communisten, anarchisten, pacifisten, atheïsten (...) die een extreem gevaar voor de samenleving en de katholieke ziel zijn?"

"Noord-Limburg integraal bekeken. 1850-1950" van Dr. André A. de Bruin ('ambassadeur van het Humanistisch Verbond voor Limburg') is een fraai boek. Het is een impressie van de Noord-Limburgse geschiedenis gedurende een eeuw. De wortels van de Noord-Limburgse 'cultuur' worden blootgelegd en vanuit historisch oogpunt belicht. Ook is er aandacht voor de maatschappelijke omstandigheden in de crisistijd. De verbinding met het vrijdenken? De schrijver beschrijft de (weinige) Limburgse Dageraadsmannen en de aanvallen op hen door katholieke boeren, burgers en buitenlui die door pastoors en roomse pers waren opgejut. Al in 1918, dus kort na de Oktoberrevolutie, werd het katholieken verboden lid te zijn van socialistische, communistische, anarchistische en neutrale (d.w.z. niet-confessionele) organisaties. "Als reactie op de revolutionaire gebeurtenissen na de Eerste Wereldoorlog stichtte E.G.H. Verviers in 1922 (het jaar dat Mussolini in Italië aan de macht kwam, JB) het tijdschrift Katholieke Staatskunde." Een jaar later riep deze bewonderaar van de antisemitische zalige paus Pius IX (1792-1878) koningin Wilhelmina op, een kabinet te vormen van "wilskrachtige en bekwame mannen die geacht konden worden niet te behoren tot een parlementaire partij." Vrijdenken in dit roomse Limburg, dat ook nog reactionaire, fascistische en aanverwante ideologieën verheerlijkte of minstens goedpraatte, vergde moed. In 1925 kwam het tot een heftige botsing. In Heerlen kwamen meer dan 15.000 (!) katholieken, daartoe tijdens kerkdiensten

opgeroepen door hun pastoors, bijeen: "de grootste protestmeeting ooit tegen de vrijdenkersbeweging georganiseerd." Het jaar daarvoor werden twee mijnwerkers, vrijdenkers, ontslagen omdat zij een kritisch "Manifest over het Internationaal Eucharistisch Congres" hadden geschreven. Zij vroegen en kregen steun van het Hoofdbestuur van "De Dageraad", dat van de mijndirectie eiste het ontslag ongedaan te maken. Het tegendeel gebeurde: de directie opende, in nauwe samenwerking met de clerus, juist de jacht op vrijdenkers in het Limburgse mijngebied. Nog in datzelfde jaar kwam het antwoord van de Dageraadsmannen: een tegendemonstratie, waaraan 3000 vrijdenkers - de meesten 'Hollanders', want het aantal vrijdenkers in Limburg was begrijpelijkerwijs klein - deelnamen. Anton Constandse was een van de woordvoerders. Pas zes jaar later, in 1931, durfden de Dageradianen opnieuw in de openbaarheid te treden. Met twee bussen, uit Rotterdam en Amsterdam vertrokken, togen ze, voorzien van propagandamateriaal, naar Heerlen, het hart van de mijnstreek. Ze haalden de stad niet: de katholieke kudde was door hun herders opgedragen om barricades op te werpen met vrachtwagens en versperringen, zodat in Tegelen "(...) een groote groep der bende teruggedrongen en verjaagd werd." Na de *Machtübernahme* door Hitler (24 maart 1933) reageerden de Duitse katholieke bisschoppen vol begrip, en ook de katholieke *Nieuwe Venloosche Courant* maande het Duitse volk zich aan het nieuwe regiem te onderwerpen. Geheel in de rechtse traditie van deze katholieke stad had eerder het *Venloosche Weekblad* zich in 1874 gekeerd tegen het 'Kinderwetje' van de vrijdenker en liberaal Sam van Houten, dat kinderen tot 12 (!) jaar verbod in fabrieken en mijnen te werken (landarbeid werd niet verboden). Waar bemoeiden die vrijdenkers zich mee!

Dr. André A. de Bruin: *Noord-Limburg integraal bekeken. 1850-1950. Zoektocht naar de wortels van een cultuur.* Uitg. Mediagroep Limburg (Dagblad De Limburger en Limburgs Dagblad), november 2010, ISBN 978 90 8596 070 6. Prijs € 23,95

Atheïsme: kinderlijk eenvoudig

Een recensie

FLORIS VAN DEN BERG (1973) is filosoof; bestuurslid van De Vrije Gedachte en Executive Director van de seculier humanistische denktank *Center for Inquiry Low Countries*

'Sommige mensen zeggen dat je net zo goed ergens in gelooft als je denkt dat er geen goden zijn. Maar dat is natuurlijk heel raar. Als je bijvoorbeeld denkt dat er geen kabouters bestaan, denk je dat gewoon. [...] Alleen het feit dat iemand ooit heeft verzonnen dat er goden bestaan, betekent nog niet dat alle mensen opeens iets geloven. Dat zou net zo raar zijn als beweren dat niet voetballen net zo goed een sport is als voetballen.' (p. 11)

Geloven? Waarom zou je is een boek over atheïsme en kritisch denken bedoeld voor kinderen van omstreeks 11-15 jaar. In de 94 pagina's staan wel zo ongeveer de belangrijkste argumenten tegen het bestaan van god en waarom geloven in een bovennatuurlijke orde irrationeel is. Religie is *much ado about nothing*, en als je even nadenkt is de irrationaliteit en onzinnigheid van religie aan een kind uit te leggen. Als filosoof heb ik mij bezig gehouden met religie. Maar dat is verspilde moeite. Een goed boekje over religie in combinatie met kritische reflectie zou genoeg moeten zijn. Het probleem is dat religie nog steeds een prominente rol speelt in de wereld. Filosofisch is het probleem van het bestaan van god al eeuwen geen serieuze vraag meer. Maar religie blijkt een hardnekkig virus, resistent tegen het medicijn van de rede. Het is algemeen bekend dat de beste manier om aanhangers van een religie te werven is om kinderen op te voeden met religie. Het is daarom opmerkelijk dat er weinig kinderboeken zijn over kritisch denken, vrijdenken en atheïsme. In Nederland is deze lacune in korte tijd gevuld door de publicatie van twee aansprekende kinderboeken. Ten eerste *Hoe komen we bij god? Vroeg het biggetje* van de Duitse humanistisch filosoof Michael Schmidt-Salomon en *Geloven waarom zou je?* van Patrick Lindenfors. Beide boeken zijn uitgegeven door de atheïstische vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte in samenwerking met uitgeverij Papieren Tijger. Het biggetjesboek is voor een wat jonger publiek, het is een voorleesboek waarbij de illustraties dragend zijn. De grappige illustraties zijn heel treffend en komisch. De volgende en laatste stap in intellectuele volwassenheid is dan bijvoorbeeld *The God Delusion* van Richard Dawkins, en niet te vergeten mijn eigen boek *Hoe komen we van religie af?*

Patrick Lindenfors is een Zweedse evolutiebioloog en humanist. Zijn boek sluit nauw aan bij het zogenaamde nieuwe atheïsme van auteurs als Dennett, Hitchens, Harris, Stenger, Grayling en Dawkins.

De kracht van Lindenfors is dat hij beknopt is en ad rem. Ik bewonder hoe hij in zo weinig woorden tot de essentie van het probleem kan komen. Voor Lindenfors geldt: *in der Beschränkung zeigt sich der Meister.*

Lindenfors begint met te wijzen op de grote verscheidenheid van religies in de wereld. En dat alle mensen ongelovigen zijn want: *'Niemand gelooft in alle goden.'* (p. 12). Het thema religie is een opstap voor kritisch denken in het algemeen, ook over ethiek: *'Ethiek is de leer over hoe je je als een goed mens gedraagt. Het gaat over vragen als "wat is goed en wat is slecht?" "Goed" is natuurlijk vriendelijk, behulpzaam, attent, lief, enzovoort. Gedrag dat het lijden en het verdriet in de wereld vermindert.'* (p. 84). Lindenfors wijst dan op de katholieke seksuele moraal en het verbod op condooms, over het zwijgen in de zogenaamde heilige geschriften over slavernij (in moderne bijbelvertalingen wordt eufemistisch gesproken over 'knechten'), en over religieus geïnspireerd terrorisme (wat het thema is van Paul Cliteur's *The Secular Outlook*): *'Het is dodelijk gevaarlijk om mensen te laten geloven dat ze in de hemel zullen worden beloond voor wat ze op aarde doen. Vooral als je die beloning krijgt nadat je, uit naam van een god, hebt vermoord.'* (p. 83)

Lindenfors bepleit een seculiere – niet atheïstische! – samenleving: *'Iedereen heeft het recht zijn eigen geloof te kiezen – of niet te geloven.'* (p. 89). In een seculiere samenleving is religie niet meer dan een individuele hobby.

In het boek *Raising Freethinkers. A Practical Guide for Parenting Beyond Belief* (2009) onder redactie van Dale McGowan wordt aandacht besteed aan hoe ouders hun kinderen kunnen stimuleren tot kritische denkers. Ik hoor gelovigen al roepen: 'Atheïsten indoctrineren hun kinderen ook!' Wat deze gelovigen niet (willen) begrijpen is het verschil tussen enerzijds een open opvoeding waarin wordt aangezet tot zelfstandig kritisch nadenken, en anderzijds een gesloten religieuze

opvoeding waarin kritisch denken wordt ontmoedigd. Geïstitutionaliseerde religies doen veel moeite om zich te mengen in de opvoeding en scholing van kinderen. Humanisten hebben een achterstand hierin. Toch is dat jammer, want het is niet genoeg om alleen niet-religieus te zijn. Kritisch denken vereist training en scholing. *Parenting Beyond Belief* geeft praktische handwenken voor ouders en leraren om kritisch denken te bevorderen. De boeken van Lindenfors en Schmidt-Salomon komen in een opvoeden tot kritisch denken goed van pas.

De wijze les die Lindenfors meegeeft is wat W. Clifford aan het eind van de 19de eeuw heeft verwoord: ‘*Geloof niets als je er geen goede reden voor hebt!*’ (p. 13) En hij besluit met een blij atheïstisch humanisme: ‘*Niet geloven is inzien dat mensen alleen elkaar hebben. En dat is fantastisch genoeg!*’ (p. 90) En zo is het.

Patrick Lindenfors, *Geloven? Waarom zou je. Een boek over niet geloven in god*, Uitg. Papieren Tijger/ De Vrije Gedachte, Breda, 2011, vertaald uit het Zweeds, 94 pag. Met leuke illustraties van Vanja Schelin.

Schrijf mee aan een nieuwe flaptekst

ANTON VAN HOOFF

Op het omslag van De Vrijdenker staat al sinds jaar en dag een korte beginselverklaring. Heel lang stond daar de doelstelling van *De Vrije Gedachte* gevangen onder het mooi rijmende paar ‘redelijk en zedelijk’, maar dit laatste woord klinkt tegenwoordig vooral als ‘fatsoenlijk’ of ‘kuis’. Daarom staat er nu iets anders op de achterste binnenkant van het omslag, maar daarmee is niemand echt tevreden. Daarom nodigen we jullie uit mee te werken aan een nieuwe, puntige formulering. Hieronder staat een ontwerp dat uit discussies in bestuur en redactie is voortgekomen. Wil je meedoen dan moet je je wel aan deze spelregels houden: de hele tekst moet niet langer worden, dus als je iets meer wilt, moet je zeggen wat weg of korter moet; de gebruikte woorden moeten helder, niet wetenschappelijk Nederlands zijn. De voorgestelde veranderingen moeten concreet zijn; dus geen beschouwingen, maar simpel ‘zeg in plaats van dit dat’. Stuur je amendementen naar e-post anton.van.hooff@wanadoo.nl (op onze webstek staat de tekst in elektronische vorm; die kun je dus kopiëren en amendementen via de redigeerfuncties van MS Word inzenden).

Wat is *De Vrije Gedachte*?

De Atheïstisch-Humanistische Vereniging *De Vrije Gedachte* bundelt sinds 1856 Nederlandse vrijdenkers.

Vrijdenken is het benaderen van de werkelijkheid met de rede als instrument, dus zonder dogmatische of ideologische vooroordelen.

In de eerste plaats verwerpt de vrijdenker de godswaan; daarom betitelt *De Vrije Gedachte* zich als een atheïstische vereniging. Zij laat zich ook leiden door respect voor ieder mens. In die zin is *De Vrije Gedachte* humanistisch.

Als maatschappelijke organisatie streeft *De Vrije Gedachte* naar:

- ▶ Een strikte scheiding van godsdienst en publieke organen
- ▶ Het weren van indoctrinatie in opvoeding en onderwijs
- ▶ Het bevorderen van een wetenschappelijk onderzoekende houding
- ▶ Het ontmaskeren van bijgeloof in de vorm van religie, pseudowetenschap en andere wanen
- ▶ Vrijheid van ideeënuitswisseling
- ▶ Respect voor de waardigheid van de mens als een wezen van een eindig en onherhaalbaar bestaan
- ▶ De erkenning van het volledige zelfbeschikkingsrecht van de mens over het eigen leven
- ▶ Respect voor andere levende wezens en het milieu

Gedachten zijn vrij

HANS LOUIS KOEKOEK (Rotterdam 1935) filmer en schrijver, publiceerde onder meer Ongelovige verhalen; zie ook www.hanskoekoek.nl

Gedachten zijn vrij. Het kenbaar maken van die gedachten kan consequenties inhouden. Mensen kunnen op veel terreinen, zeker op die van religie en spiritualiteit, beduidend andere zienswijzen hanteren.

Een overtuiging die allengs meer ingesneeuwd raakt is dat god de wereld in zeven dagen, inclusief een rustdag, zou hebben geschapen. Pats boem...klaar! Hoewel er nog luiden bestaan die deze turbo-schepping voor zoete koek slikken, neem ik aan dat we deze geloofsovertuiging overboord mogen zetten. Wij mensen hebben gedurende honderdduizenden jaren, en misschien meer, verstand ontwikkeld. Laten we dat gebruiken.

Zonder meer toegegeven: er bestaan niet simpel of in het geheel niet te verklaren mysterieuze fenomenen. Om iets te noemen: het heelal, de natuurverschijnselen, de deling of conceptie van het simpelste wezen tot de conceptie van de mens aan toe. De vraag: hoe ontstaat het 'moment - de vonk' van leven, zal de mens waarschijnlijk nooit kunnen beantwoorden. Leven! Daarin schuilt een onverklaarbaar wonder. Maar schuilt daarin de hand van God of van de evolutie?

Leven is het meest mysterieuze verschijnsel op onze planeet. Wellicht ook in de kosmos. Blijven we bij de aarde dan treffen we minileven aan in de diepzee bij vulkaanuitmondingen die door de helse druk het water tot vele honderden graden Celsius opzweven. In diezelfde diepzee zwemmen vissen die als we ze naar het oppervlak brengen, zouden exploderen. Ook in schijnbaar dodelijke kou blijkt leven mogelijk. Men moet concluderen: het leven past zich aan. Toegegeven, daar kan goddelijke besturing in zitten. Het kan ook niet. Daarom moeten we - zover ons verstand reikt en dat is driedimensionaal redelijk ver - dieper in de materie duiken.

Hoe verhouden die uiterst verschillende soorten leven zich tot elkaar? Dat is in eerste instantie: kunnen we die andere soort als voedsel benutten, of kan die andere soort ons als voedsel beschouwen? De natuur, lees de evolutie, is niet lief. Iedereen eet iedereen. Biologen spreken van een voedselketen. Dat dieren daar deel aannemen is logisch, ze leven en moeten verder met dat leven. En mensen? Die leefden van de jacht, totdat ze ontdekten dat landbouw ook overlevingskansen bood. Ook dan eet je leven, al is het van lager niveau. We nemen aan dat een bloemkool geen bewustzijn heeft.

Veel mensen hebben bewustzijn ontwikkeld en beseffen dat anderen ook willen bestaan. Het kan ook anders zijn. Ooit had de antropoloog Paul Julien een serie op de radio. Hij verhaalde van zijn reizen in "Donker Afrika." Toen al ergens tussen 1940 en 1950 zei hij, door mij samengevat:

In Afrika zal nooit vrede komen. De oorsprong van de verschillende stammen maakt dat onmogelijk. De Afrikaan (hij zal wel neger gezegd hebben) leeft verweven met de oerbron en gehoorzaamt aan rudimentaire instincten. Contact met een onbekende stam, betekent diep in het innerlijk van die mensen: leven of dood, eten of gegeten worden. Dit verschijnsel treft men ook aan bij grotere primaten. Als een aap per ongeluk in het leefgebied van een andere apensoort komt, wacht hem een afslachting. Hij wordt door tientallen apen aangevallen en letterlijk uit elkaar gerukt. De soort wil geen bedreiging door andere soorten. Overigens in de Afrikaanse jungle staan de insecten die de mens belagen centraal. Het primitieve bestaan is een strijd van leven en dood.

Spreken we nu over een schepping ingesteld door god? Of door een op zichzelf gerichte puur egoïstische evolutie? Ieder mag er het zijn van denken. Gedachten zijn vrij.